

ERDÉLYI MÚZEUM

IX. kötet.

1892.

VIII. füzet.

Columbus Kristóf emlékének.

A „nil admirari“ korszakát éljük. A villamos vasútak, telefonok, tengerek áthidalása és alagútozása, a repülő gépek, kormányozható léghajók tervezőinek kortársai vagyunk. Min csodálkozunk még?

Valjon mit tartunk lehetetlennek, midőn komoly emberek lehetségesnek tartják, hogy Mars bolygóinak lakóival jelzés útján gondolat-közlő összeköttetésben fognak állhatni?

A semmin sem bámulók látványosság számba veszik azon ünnepeket, melyeket az újkor hajnalaként beköszöntő első fölfedező Columbus Kristóf emlékére ülünk. Az emberiség művelt része ellenben azon fölfedezések egyikét ünnepli meg, melyek művelődésünknek az ó-koritól eltérő egészen új irányt jelöltek ki.

„Nil admirari“! Korunk tuzat-embereinek világnézetét jelöli ez csak. A gondolkozó ember mást érez és állít. Minden találmány, fölfedezés annál érdekesebb és értékesebb, minél kevesebb megelőzője volt.

„Mély felindulásba hozhat bennünket, úgymond Peschel, azon kérdés, valjon a tűz mesterséges készítése találmánynak vagy csak fölfedezésnek nevezhető-e? Ha tán az őskor egyik hatalmas gondolkozóját azon vélekedés vezette volna: „Dörzsölés hőséget okozván, valjon nem idézhetnők-e elő a tüzet is a dörzsölési hőség legmagasabb fokozása által?“ — ezzel az okoskodással azon igazság ébredezett volna agyában, hogy a fénylő hőség csupán mennyilegessége és a látó-idegre gyakorolt hatása által különbözik a fénytelen hőségtől, s az ő erre alapított tűzgyúlasztó dörzsölési kísérlete igen, vagy nemmel felelt volna egy a természetnek helyesen föltett kérdésre. Elmeél tekintetében a jégkorszaknak egy oly Prometheusa sem Kopernikus vagy Kepler, sem Champollion vagy Grotefend, sem Kirchhoff vagy Faraday mögött el nem maradtott volna.“

Ezen álláspontból közeledvén amaz oltárokhoz, melyekről nagy férfiak tetteit kegyeletesen ünneplő tüzek füstfellegei a magasba gomolyognak, talán eszünkbe fog jutni, hogy a világegyetem lángelműségének ama szikrái annál fényesebben világítottak, minél homályosabb derengésben folyt le a körülöttök nyüzsgő élet, minél fejletlenebb volt korszakuk műveltsége, egy szóval, hogy a föltalálók és fölfedezők érdeme régiségök egyenes arányában nő.

Olyan érdemek földerítője, szószólójaként föllátni most, midőn Columbus Kristófot az egész világ ünnepli, igen elkésett vállalat lenne. E sorok célja nem is az, hanem csak annyi, hogy mi szintén tanújelét adjuk annak, hogy részt veszünk az emberiség geniuszának tiszteletére rendezett ünnepélyekben, hogy igénytelen, csekély adományunkkal mi is áldozzunk a kegyelet oltárán, szóval, hogy mi is lerójuk a hála adóját az emberiség egyik jótevőjének tiszteletére.

Igenis, az egész emberiség egyik jótevőjéről van a szó, úgy hogy indokoltan és méltán mondhatni, hogy az egész újkor művelődése és kifejlődése Columbus Kristóf nagy tettének jelvénye alatt halad.

„Az új világrész kereskedelmi forgalmával és a tengerészet tökéletesbítése által egy fél évszáz óta Európához mindinkább közelítve, fontos befolyást gyakorolt azon nemzetek politikai intézményeire, eszméire, és hajlamaira, melyek az Atlanti oceán látszólag mindinkább megkeskenyülő völgyének keleti szélével határosak.“ (Humboldt S. II. 340.) Azon férfiú szavai ezek, ki mint a tudomány úttörője és herosa, Columbus Kristófnak, a tett emberének méltó rangtársa. Ama férfiú szavaira annál nagyobb súlyt kell fektetnünk, mert ő már 1833-ban állítá fel Columbus Kristóf számára az aere perennius ama szép emléket, melyet az irodalom e cím alatt: „Examen critique de l'histoire de la géographie du Nouvean Continent et des progrès de l'Astronomie nautique dans le XV. et XVI. siècles“ és egyszersmind Ideler e cz. német fordításában: „Kritische Untersuchungen über die historische Entwicklung der geographischen Kenntnisse von der Neuen Welt und die Fortschritte der nautischen Astronomie in dem XV. und XVI. Jahrhundert“ ismer.

Humboldt S. volt legméltóbb arra, hogy Columbus K. számára amaz elévülhetlen irodalmi emléket föllálessa, mert ha Columbus Kr. az új világot a térben és a valóságban felfedezte, Humboldt S. a tudományosság birodalmában ismertette azt.

Humboldt S. 1799-től 1804-ig az Új világban időzvéen, számos híressé vált s eredetileg többnyire francia nyelven írt munkában új világitásban tünteté föl Amerika középső részét, s ezzel együtt azt, mely kiválóan Columbus Kristóf működési tere volt. Azonkívül Humboldt S. Kosmos-ának tetemes része is, de kivált e mű II. kötetének VI-dik fejezete érdekesnél érdekesebb adatok, nézetek, bírálatok és megvilágítások alapján domborítja ki Columbus Kristóf jellemrajzának képét. Lerajzolja elfogulatlan higgadsággal, de kegyelettel is, és távol marad a későbbi bírálók szélsőségeitől.

Humboldt Sándor kalauzolója mellett belátjuk, hogy Columbus Kristóf sem szent nem volt, sem a későbbi (1577—1579) Drake Ferencz martalócz alakjához nem hasonlítható. Humboldt S. Columbusa méltán mondhatná magáról: Homo sum, nihil humani a me alienum puto.

Mindazonáltal igen eltérő, s különösen az újabb időben kedvezőtlen vélemények is terjedtek el Columbusról. Majdnem 400 éven át csorbíthatatlanul zöldelt Columbus Kristóf dicsőségének babékoszorúja. Csak a mi napjainkban kezdék tépegetni. Ócsárlói¹⁾ azt hozzák föl, hogy a történeti események megbíráló a leggyakrabban a sikernek tömjénezek. Azokkal szemben, kik Columbuszt szellemi reformátornak, a klerikális békók szétbontójának híresztelik, felhozzák gáncsolói, hogy Columbus Kristóf majdnem a csúszás-mászásig a barátok uszályhordozója lett volna. Míg egyesek őt lobogó szövétnekkal az újkor csarnoka elé állítják, felhozzák ellenzői, hogy nála senkisé is hódolt inkább a középkor túlélt képzeteinek, hogy nálánál rajongóbb alak nem létezett. Azok ellenében, kik Columbus mély tudományosságát és serény tanulását magasztalják, azt állítják kicsinylői, hogy soha az övéhez hasonló állású férfiú az exact kutatás eredményei irányában akkora lenézéssel nem viseltetett, mint ő. Míg művészek alakját oly állásban ábrázolják, melyben keze a földtekén nyugszik, kérelhetetlen kritikusi azt fogják rá, hogy még a földgömb alakja iránt is kételkedék.

„Kitűnően jártas volt-e tengerész léte a hajózás szakmaiban?“ kérdi S. R., s azt feleli, hogy „Nem“!

„Megállhattak-e tervei egy szigorúan bíráló tudományos vizsgálat előtt?“ — „Nem!“ — „De hát miben állott az ő nagysága, ereje?“ „Ő

¹⁾ Köztük első helyen Dr. Sophus Ruge „Die Weltanschauung des Columbus“ (Drezda, 1876. G. Schönfeld kiadása).

mint fanatikus rajongó elfogultan ragaszkodott önalkotta mysticus világhoz, elfogultan és mértéken túl hitt tekintélyekben.“ „Minden gondolata idegenekre támaszkodik; csak az a módszer, a melylyel amazokat rendszerré forrasztja, mondható az ő tulajdonának.“ „Valamennyi tétel, melyet ama rendszerből következtet, hibás, mindaz mit föltételez, célját téveszti.“ „Magasztalják azon lángelméjü tervét, hogy nyugatnak teljesen ismeretlen tengeren keresztül hajózott; de az a gondolat nem az ő agyában fogamzott meg.“ „Csak tette áll fönn, az bizonyos!“ „De az egy beszámíthatlan rajongónak a tette. És ha azon célból, hogy azt értéke szerint megmérlegelhessük, indokai után kérdezősködünk, még az a tett is, attól félek, nem fog már többé tiszta fényben ragyogni.“ „Igaz ugyan, hogy minden történelmi nagyságot csak korának és ennek nézetei alapján szabad megbírálni; de kortársai közt, habár azok is egymással versenyezve ismeretlen tengereket bátran átszeltek, hiába keresek hasonló irányu szellemet.“ „Columbus e tekintetben is, mondhatom, nem nagy embernek, hanem különczként tűnik föl.“

Sophus Ruge Columbus ellenében azonkívül még két jelentékeny német tudós véleményére is hivatkozik, így Humboldtéra, mely szerint Columbus a mennyiségtani előismeretek akkora hiányosságát és a képzelő tehetség akkora tévelygését árúlja el, hogy az bennünket méltán meglep, — azután Peschelére, ki oly értelemben nyilatkozott, hogy a génuainak vállalata legnagyobb részt tévedéseknek csodálatos szövevényén nyugodott, továbbá, hogy tervezeteit csupán téves képzelmekre alapította. Sőt magának Columbusnak szavait idézi Columbus ellen. „Indiai útam kivitelében“, mondja Columbus, „észbeli következtetések, mennyiségtan és világtérképek mitsem használtak nekem. Egyszerűen beteljesedett az, mit Jezsajás próféta megjövendölt.“ Columbus e szavakat élte végén, 1504-ben, 18 hónappal halála előtt, a „profecias“ című szakaszban írta. Ezen íratról azt mondja ugyan Hnmboldt S., hogy az részben túlteszi magát az emberi elme korlátain, de mentőségül hozza föl, hogy Columbusnak aggkorában kimondott nyilatkozatai egykori cselekedeteinek *valódi* indokaival annyival inkább ellentétben állnak, minél inkább beborúlt elméje és a mystikus theologia szövevényeiben eltévelyge.

De fogjuk Sophus Ruget szavánál. „Csak tette áll fönn!“ mondja Columbusról, „az bizonyos.“ És alább így szól Sophus Ruge:

„Igaz ugyan, hogy minden történelmi nagyságot csak kora és ennek nézetei alapján szabad megbírálni.“ Lássuk tehát mindenek előtt, minő volt Columbus kora, hogy fölötte e szempontból igazságosan ítélhessünk. Columbus Kristóf Ramusio és a spanyolok szerint 1430-ban, vagy 1436-ban (ezt az adatot Navarrete és Humboldt védi), Spotorno s a francziák véleménye szerint Columbus 1446-ban, más adatok és egybevetések, s különösen a Németországban uralkodó nézet alapján mondhatni 1456-ban született. Meghalt 1506-ban. Kortársa vala tehát Hunyadi Jánosnak, I. Ulászló, V. László, Mátyás, II. Ulászló királyainknak. A német birodalomban akkor II. Frigyes uralkodott és utána I. Miksa császár, kit „az utolsó lovagnak“ ezímez a német történelem. Spanyolországban akkor kath. Ferdinánd arragoniai király uralkodott; titkára volt a felette tudós Anghierai Petrus Martyr. Izabella, Castilia királynéja és Ferdinánd neje, később Columbus Kristóf leghatásosabb és eltántoríthatatlan pártfogója lett. A kereszténység trónján VI. Sándor pápa vagyis Rodrigo Lenzolio Borgia ült, egykori magyar főpap, t. i. egri püspök, pétervárad apát¹⁾, utána III. Pius, II. Julius és X. Leo pápák kormányozták a kereszténységet. VI. Sándor már 1493. május 4. kelt bullájával fölosztá a világot, illetőleg az újonnan fölfedezendő világrészeket az u. n. demarcatio, másként repartitio vonala, vagyis egy délkör által, mely az azori és kanári szigetektől 100 mfnyire lett volna húzandó. „Igy ketté hasítá ama pápa a földtekét mint egy almát, egyik felét Castiliának, másikat Portugáliának nyújtván.“ Minden, mi a délvonaltól nyugatra esék, Castiliának volt szánva, a mi pedig kelet felé feküdt, Portugáliának. „A mi korszakunkban ama matematikai részrehajlatlanság“, úgymond Peschel, „nagyon tetszett volna. De akkor, midőn sem készülékek-, sem módszerekkel nem rendelkeztek, hogy a délkörök egymástól való távolságait meghatározhassák, a midőn a térképek a valódi térarányoknak csak torzképeit tükrözték vissza, a földtekére irányozott ama sújtás teljes sötétségen ment keresztül.“ II. Julius pápa 1506-ban ismétlé ama fölosztást.

Columbus fiatal korába esik a mozgatható betűkkel való könyvnyomtatásnak feltalálása, Columbus után kitör az ő korában is már lappangva elkészülő reformáció, mely a renaissance nyomaiban haladt előre.

¹⁾ L. Fraknoi Vilmos, Erdődi Bakócz Tamás élete, 48.

Az egyetemeknek jóval Columbus kora előtti alapítása, különösen a bolognai jogtudományi egyetem, és a tételes jog behozatala által a pápa kizárólagos tekintélye amúgy is már tetemesen megcsorbul.

Azon korba esik az ozmánok betörése, egyidejűleg első ízben megingatják a társadalom addigi egyensúlyát, a magyar, később a német pórháború socialis mozgalmái, mert ama kor tükre nem csak fényes képeket, hanem foltokat is tár elénk. Ide tartozik a bölcséletnek, különösen a scholastikus philosophiának hanyatlása.

Az igazság elhomályosításához hozzájárultak a phöniciektől félrevezetés végett kieszelt földrajzi csodaregék, az u. n. teratologiai mesék, melyek a föld ismeretlen részeit szörnyekkel népesíték be.

Az ellenlbasok létét és lehetőségét tagadó egykori patristica bölcsélet viszhangja pedig nem csak megelőzte, hanem még sokáig túlélte Columbus korát. Nem utolsó rezgése szólal meg Keplernek egy sajtószertű agyrémében. Miután t. i. „De stella Martis“ cz. könyvében a föld és hold kölesönös vonzásának számadatait közölte és az árapály tünetét ama vonzás bizonyítékául felhozta vala már, 10 évvel később (1619) azon agyrémnek hódol, hogy a föld, miként a „Harmonice mundi“-ban leírja, élő állat, melynek czethalszerű lélegzése, a naptól függő időszaki álma és ébredése közben a világtenger dagályát és apályát okozza.¹⁾

De mi több, az emberi képzelődés és csodás rezgéseinek egyik legkirívóbb példáját Newton szolgáltatja, ki az Apokalypsis alapján Dániel negyedik állatának tizenegyedik szarva iránt komoly kutatásokba bocsátkozott. (Brewster, Life of Newton 1891. 279. Humb. Krit. Unters. I. 37. Jegyzet.)

De a példabeszéd nem ok nélkül tartja: gyomot hiába tépsz, rossz pénz el nem vész. A babonának gyökere szintén elpusztíthatlan. Még Columbus korában is élt a *sötétség tengerének*, a pép-tengernek híre, melylyel a puniak versenytársaikat megfélemlíteni és a tengertől visszaretteneni iparkodtak. Ama tengert főlemlíti Seneca, leírja Festus Avienus. Az arabok a Canári szigetek új fölfedezése után sem kételkedtek még a nyugati tengernek, mint a sötétség tengerének bejáratatlanságában.^{2) 3) 4)} A középkor földleírói kőszobrokat említenek

¹⁾ Humb. I. Kosmos III. 19.

²⁾ Peschel, Geschichte d. Z. der Entd. 42. — ³⁾ Szt. Brandanus regéje. — ⁴⁾ Ezzel

ama tenger ó-világi partján, melyeknek föliratai vagy alakjai a hajósokat óva intik, nehogy nyugat felé vitorlázni merészkedjenek. Még XI. Lajos francia király korában rebesgeti Jean de Baeuveau, Angers püspöke, hogy a Gibraltari szoros egyik szigetén afféle kőszobrok állnak, kulcsokat tartanak kezükben, hogy azokkal az Atlanti ocean kapuját a hajósok előtt elzárják. Mindezeket Columbus is ismerte, mert ama mesék Pierre d' Ailly (Alliacus bibornok) „Imago mundi“ cz. művében is befoglalják. Ama munka pedig Columbusra a legmélyebben ható befolyást gyakorolta, mert fő olvasmánya volt.

De nem csak a babonaság, hanem a tudatlanság, sőt az iskolai képzettség hiánya is jellemzők a fölfedezések korát. Legmagasb állású férfiak nálunk és a külföldön még az írás-olvasás mesterségébe sem voltak beavatva. Bizonyítja ezt ama kor számos oklevelén, a magas rangú kiállítók vagy tanúk idegen kéztől jegyzett névírások mellett díszlő sok kereszt. (Lásd Bakacs Tamás, Mátyás király életrajzában Fraknoi Vilmostól a mellékelt oklevelek facsimilé-it.) Ez pedig természetes, hisz Amerika fölfedezésekor a könyvnyomtatás félszázados jubileumát sem ülhette még, úgy hogy Columbus Kristóf és kortársai ifjú korukban még kéziratu könyvekre voltak utálva.

Mily indokolással lehetne Columbus Kristófot — korszaka mértékét alkalmazva — a tudatlanok közé sorozni; őt, ki 14 éves koráig a paviai iskolákat s az ottani egyetemet is látogatta¹⁾, hol a latin nyelven kívül mértant, földrajzot, csillagászatot és nauticát tanult; őt, kinek kedvencz olvasmánya Alliacus bikornok „Imago mundi“ cz. műve volt. Tudjuk, hogy Columbus e könyvtől még első útja alkalmával sem vált el. E munka pedig visszatükrözteté Bacon Roger, a középkor legnagyobb tudósának, mathematicusának világnézetét, Columbus tehát Alliacus (Pierre d' Ailly) révén az ó- és középkor cosmographiai tudományosságát birtokába ejtette, mert d' Ailly Bacont, illetőleg „Opus majus“ cz. művét írta ki.²⁾

vonatkozásban áll az „Almagrurim“ (csalódottak), állítólag arabs tengeri tévelygők regéje, kik a legenda szerint 1147 körül K. u. Lissabon feől kísérlették meg a nyugati tenger bejárását

¹⁾ Ujabb időben ezt kétségbe vonják, s azt állítják, hogy Columbus Kristóf csak elemi iskolai képzésben részesült Genuában, különben mint inas és segéd apja műhelyében a posztó-készítés mesterségét tanulta csak. (Dr. Joh. Rein, Geogr. . . . Abhandlemgen I, 25.)

²⁾ Humb. Krit. Unters. I. 74. és Kosmos II. 287.

Hogyan volna szabad azt, kit az akkori világban élő legnagyobb tudós (physicus, orvos, csillagász), kit a firenzei Toscanelli Pál levelezésre méltatott, tudatlannak nevezni? Talán mert a portugál junta de mathematicos 3 tagja: Diego Ortiz, centa-i püspök, Mestre Rodrigo és Josepe, két zsidó orvos, Columbus fejtegetéseit nem helyeselték, midőn ő előttük és Behaim Márton, a junta 4-ik tagja jelenlétében tervét előadta, mely szerint Ázsiát a nyugati úton el lehet érni, — és érveit elégteleneknek jelentették ki?

Itt meggondolandó, először hogy Behaim Columbus pártjára állott, másodsor hogy a junta, ámbár Columbus tervét kalandosnak, kivihetetlennek, sőt istentelennek bélyegezte, mégis azon utógondolattal élt, hogy az idegen férfiú tervének megvalósítását maga megkísérelendi, és így a dicsőség- és nyereséget majd magának megkaparítja. ¹⁾

Vagy szégyenére válik-e, hogy a salamanca-i cathedra-ticos, azaz a salamancai egyetem tanárai sem egyhangulag fogadták el Columbus tervezetét?

Talavera, később granadai érsek, ugyanis a vállalat ellen nyilatkozott, Diego de Deza pedig, később sevillai érsek, pártolta. De ezen vizsgáló bizottság ellenérveit a szent írásból, továbbá — miként Humb. S. kimutatja, ²⁾ nem L. Annaeus Senecától, hanem annak atyja M. Annaeus Suasoriae cz. művéből merítette, összetévesztvén utóbbiak közül az egyiket a másikkal. És azért állíták, hogy 3 év alatt sem lehetne az ő világ keleti széléhez érkezni. Azonkívül felvilágosít bennünket Columbus fia, Fernando, az atyjáról írt életrajzban, hogy atyja ama bizottság előtt érveinek csak egy részét adá elő, nehogy titkát elárulván, esetleg megint úgy járjon, mint Portugália juntájával, melynek egyik tagja (Don Diego Ortiz) azt tanácsolá, hogy Columbus tervét az ő hozzájárulása nélkül foganatosítsák. „Különben“, úgymond Fernando, „ama bizottság tagjai sokkal együgyüebbek valának, mintsem hogy azt megérthették volna, a mit apja előttük, még pedig fontos oknál fogva, csak részben fejtegetett.“ ³⁾

A portugálokat sújtó eme gyanú vagy vád, Columbus hajósnaplójának egyik megjegyzésén alapul. ⁴⁾

¹⁾ Krit. Untersuchungen, I. 103.

²⁾ Krit. Unters. I. 151. jegyz.

³⁾ Krit. Unters. I. 103.

⁴⁾ Peschel gesch. der Entdeck. 112. Jegyzet 1.

A legsúlyosabb vád Columbus tudományos képzettsége ellenében az lehetne, hogy ő a földet a valónál sokkal kisebbnek képzelé. A király és királynőhöz intézett levelében azt mondja Columbus még 1503-ban, hogy a föld sokkal kisebb, mint közönségesen hiszik. „Ismétlem Felseégeiteknek,“ írja Jamaikából 1503. jul. 7-én, „hogy a föld távolsem akkora, mekkorának azt közönségesen képzelik.“¹⁾

De Columbus e tévedésében az egész tudós világ, nemcsak Toscanelli, hanem 1682-ig még Newton is osztozott. Newton mint tudjuk, sokáig (1666-tól 1686-ig) nem merte a nehézkedés törvényét és eredményét levezető számításait közzé tenni, mert a holdnak és földnek a valóság szerinti kölcsönös vonzását az ő számításai értékénél nagyobbnak tapasztalta. Ezen oknál fogva csak 1682-ben, azon perczen győződhetett meg nevét halhatatlanná tevő eszméjének helyességéről, midőn Picard fokmérésének eredményét és ezzel a föld sugarának valódi, az annalélőtte képzelnél tetemesen nagyobb hosszát megtudta. Amerika felfedezése óta akkor 190 év tünt le a mulandóság tengerében.

Komolynak lehetne azt a vádat is venni, hogy Columbus az ó-világ nyugoti és keleti partja közti távolságot szintén kellelénél kisebbnek, t. i. a föld területének egy harmadául képzelte, hogy ő ennél fogva azzal ámitotta önmagát, hogy Ázsia keleti partjait, Kathai és Zipangu kincsekben gazdag országait könnyű szerrel elérheti.

De nem képzélé-e ugyanezt Toscanelli, azon kor lehiresebb *physicusa*, szaktudósa?

E tudós, valamint Pierre d'Ailly, Bacon Roger s az ő tanítványukként Columbus is — Aristoteles, Seneca, Strabo műveinek bizonyos tételeiből következteték, hogy a tenger, mely Európát, Afrikát Ázsia keleti partjaitól elkülöníti, csak 130 hosszúsági fokra terjed ki: Toscanelli azonkívül térképet is rajzolt azon levelekhez, melyeket első ízben Hernando Martinez lissaboni kanonoknak írt. Ama térkép még csábítóbban tünteti föl az érintett tengeren való átkelés lehetőségét. Mert egyrészt a Canari szigetek, másrészt Zipangu (Japan) a hozzájuk tartozó világrészek partjaitól jókora távolságra rajzolják, minél fogva a köztük képzelt tenger a képzeleti térképen még inkább megkeskenyült. Az átkelést megkönnyebbiteni látszott még egy, ama szigetek közti térnek közepe táján, a ráktérítőtől kevéssé északra

¹⁾ Krit. Unters. I. 86., 521.

rajzolt kis sziget: Antilia, alkalmasint a Plato- és Solonféle Atlantis s a Szt. Brandanus regebeli sziget emlékének maradványa. Ennyire törpült össze az Atlantisról szóló rege, mely a K. e. VI-ik százig visszafelé nyomozható és egy nyugoti szárazulatnak ókori sejtelmét árulja el. Már az ókorban sem hihették, hogy a föld felületének azon nagy része, mely az ó világgal szemben fekszik, pusztán víztől legyen borítva; ennek az ó-koriak nézete szerint az arányosság és egyensúly feltevései is ellen mondanának. Pedig azon hypothesis visszhangja még Ritter Károly művéből is kihallható. Ezen hypothesis uralma alatt keletkeztek Aristotelesnél és tanítványainál a mienkkel ellentétes féltekén állítólag létező szárazulatokról szóló hypothesisek; Cratesnél az egyenlítői tengertől állítólag délre lakó aethiopiaiakról szóló rege; Strabo második világa (*ἄλλη οἰκουμένη*); Mela alter orbis-a; Cicero két földöve, melyek egyikének szigetein ellenlábaink laknak; Mela négy földrésze (terra quadrifida vagy quatuor habitationes). Pythagoras híve Philolaus szintén ily értelemben tanítá, hogy az Antichthon, vagyis földünknek a mienkkel ellenkező fele a mienkkel együtt a központi tűz körül párhuzamosan kering. Így keletkezett Theopompos Meropis-a, azaz tőlünk északnyugatra fekvő szárazulatának és a Plutarch-féle Kronos-i v. Saturnus-i szárazulatnak regéje.

Mindezek visszhangjaként halljuk a keresztény századokban a Szt. Brandanus úszó szigetéről szóló regét. A Boldogok szigetére emlékeztető ama szent sziget azonban a felfedezésekkel lépést tartva annál inkább eltávozik az ó-világ ismeretes tájaitól nyugat felé, annál inkább meghátrál az Atlanti oceán legmesszebb eső távolaiba, minél inkább tágul nyugat felé az emberiség látóköre.¹⁾

Mindezen mondák-, regék- és meséknek kétségtelenül nagy befolyásuk vala tengerész Henrik herczeg ideje és a tengerész vállalatok megindulása óta oly tekintetben, hogy az utazók semeit az Atlanti oceán nyugati, titokban rejlő távoli vidékei felé irányítsák. E tervezésekre bizonyosan éppen oly serkentőleg hatottak, miként másrészt Polo-ék, Zeni ék, Pordenonei Odoriko és Mendeville lovag útleírásai az ázsiai Keletnek indítandó szárazulati utazási vállalatok folytatására buzdítottak.

Columbusnak mindezekről bizonyosan tudomása vala, hisz 1470—1484. Portugaliában igen mozgalmas múlt után élvén, mindent újra kezdé átolvasni, mi őt fölvilágosíthatta és megerősíthette

¹⁾ Peschel, Gesch. d. Zeitalters stb. 38.

azon eszméjében, hogy a mongolok nagy khánjának birodalmát nyugat felé irányzott tengeri úton feltalálhatja. Olvasmánya kiterjeszkedik a szentírás ó-testamentomi részére, az apokryph művekre, az egyházi atyák exegesiseire szintűgy, miként az ó-kori remekírókra, Ptolomäus-, Aristoteles-, Strabo- és Senecára. Különösen meghatotta utóbbinak *Medea* cz. tragoediájából a kardal e jóslata:

„Venient annis saecula seris
 Quibus Oceanus vincula rerum
 Laxet, et ingens pateat tellus
 Tethysque novos detegat orbes
 Nec sit terris ultima Thule.“

(Eljő majdan századok múlva az idő, midőn a világtenger és a határtalan föld föltáruul, új országok kideríttetnek és a földre nézve elérhetetlen Thule többé nem létezik.“)

Ez eszméje és annak helyessége iránti bizalmának erős horgonyává lett. Azonkívül elolvasá és megismerkedék a későbbi középkor bölcsészeivel és kosmographusaival, különösen a XIII-ik századéival, midőn Baco Roger, Scotus Miklós, nagy Albert (Albertus Magnus) és Beauvais-i Vincze gondolatvilága fénysugarak gyanánt a középkor sötétségén átvillant. De főleg Petrus Alliacus „*Imago mundi*“ cz. műve vala az ő tanulmányainak tárháza. Kétségtelen, hogy Columbus igen sokat, sőt sokkal többet olvasott, mint a mennyit szelleme a rendelkezésére álló időben elemzőleg feldolgozhatott. Ő maga felemlíti élte utolsó előtti évében a tudományok és jártasságok azon ágait, melyekkel kora ifjúsága óta mintegy 50 évig foglalkozott.¹⁾

Mindenekelőtt értett Columbus Kristóf tulajdonképi mesterségéhez a tengerészethez, mert a páviai egyetemtól eltávozása, azaz 14 éves kora óta egész életét a tengeren töltötte.

„Legfiatalabb koromban,“ úgy írja fennemlített levelében, „tengerészszé lettem s tengeri útaimat a mai napig folytattam A hol eddig az emberek a tengereken hajózva megfordultak, ott mindenütt jártam én is.“ Columbus beútaza a Földközi tengert. Itt

¹⁾ Krit. Unters. 37., 38. E levélből valószínűvé lesz, hogy Columbus 1446-ban született. Mert Páviát és egyetemét 14 éves korában elhagyván, csak akkor lehet eléggé érett a mennyis., természett. tudományágak művelésére vagy inkább megkezdésére. Az 1504-től 50 évvel visszazámított és pedig 1454, ebből levonva 14-et: maradna 1448. A feltételezett születési évek közül pedig az 1446-iki legközelebb esik ahhoz t. i. 1448-hoz.

Chios-on fordult meg, mely akkor a genuai Giustiniani család birtoka volt; Cyprus szigete közelében néhány genuai gályát vezényel a velenceiek elleni háboruban; ő egyszersmind Christofal Colombo el mozo — Sabellico szerint hírhedt és rettegett kalóz, — valamint Francesco Colombo, francia tengernagy hajóin is szolgált. Mindkettő atyafiságára Columbus Kristóf annál büszkébb vala, mert ő maga igen szerény polgári családból származott, úgy hogy ifjabb korában a téli hónapokat, midőn akkori viszonyok szerint a hajózás szünetelt, a takács mesterséget űző atyja — Colombo Domokos műhelyében — gyapjú gyaratolással szokta hasznosan eltölteni. (?) ¹⁾ Fiatalabb korában anjoui René király szolgálatában Tunis felé vezénylette a reá bízott hajót. Azonkívül F. Guinea partjára, sőt mi több „Ultima Thule“-valószínűleg Izlandra is vitték vállalatai. Azért találóan és oly szépen jegyzi meg róla Peschel Oszkár: „Könnyen képzelhető, hogy oly férfiú, ki Afrikának az egyenlítő alatti partjait és a legmagasb fekvésű északi vidékeket Izlandig meglátogatta, ki a sarkesillagot egyszer tetőpontjában, máskor látóköre szélén látta, — bármily távol eső partot elérhetetlennek nem tarthatott.“

Hogy pedig Columbus Kr. vállalatát mennyire merésznek, vakmerőnek, sőt kivihetetlennek tartották még kortársai is, az a hajós legénységnek toborzásánál tűnt ki. Művelődéstörténetileg felette tanulságos, hogy még a börtönökben sínlő fegyenczek sem szánhatták el magokat arra, hogy a nyugoti útra a Palos kikötőben készen horgonyzó hajócskákra bízzák életüket, habár bűnpereik sőt büntetéseik elengedését kilátásba helyezték a hatóságok; annyira rettegett akkor még mindenki a sötét tenger (mare tenebrosum) minél ismeretlenebb, annál megfélemlítőbb veszélyeitől, képzelt szörnyetegeitől, rémeitől, kísérteteitől. Csak midőn Pinzon Alonzo Márton gazdag, tekintélyes és népszerű tengerész két öcscsével együtt Columbushoz csatlakozott, csak akkor kerülte el utóbbi a veszélyt, hogy egész vállalata az utolsó perczben hajós legénység hiánya miatt dugába dőljön.

Ma, midőn az Atlanti tenger szélességét, mélységét, áramlatait, időszakai szeleit ismerjük, midőn viharait a tengerészeti meteorologiai hivatalok a telegraf segélyével minden kikötőben jókor előre mondják, midőn fucstelepeit és uszó jéghegyeit a hajósok megkerülni tanulták, midőn a gőzerő a viharral daczolva egy-egy járműven sok ezer útast

¹⁾ Dr. Johannes Rein, Geogr. u. naturw. Abhandlungen. I., 26.

7—14, sőt megtörtént már, hogy 6 nap alatt is, azon continensre szállít, hol az ó-kor regéje szerint a Jupiter által oda száműzött Saturnus mély álomban szenderge, ma, midőn egyes merész férfiak törékeny sajkán kelhetnek át amaz egykor annyira titokszerű tengeren, midőn O- és Új-Anglia kereskedői egymásnak minden reggel a tőzsde árfolyamát megsürgönyzik: gyermekesnek tetszhetik a XV. század legelszántabb férfiainak ama féelme. De annak idején az átkelés megkísértése olyan okszerűtlennek látszhatott, mintha világtalanok az Argonauták útjára szánták volna el magokat. És méltán, mert a tengerészet még igen kezdetleges járművekkel rendelkezett. Való ugyan, hogy a Britanniat meghódító normannok hajói már sokkal tökéletesebbek valának az ó-koriaknál. Tőlük tanultak az olaszok és szaracénok. A XII. század óta a delejes iránytű alkalmazása a partok melletti oldalgástól és veszélyeitől menté meg a hajókat. Ezek mind egyre nagyobbodtak úgy, hogy a portugálok és spanyolok Columbus korában már 2—3 fődélzetű vitorlás hajókat építettek.

Mindazonáltal ama hajók, mostani óriás tengeri hajóink fedélzetéről szemlélve, csak dióhéjhoz hasonlítanak. Ugyanis Columbus 1492-ben Palosból elindulván mindhárom hajóján csak 90 ember van vagy fér el, átlag 30 egy-egy hajón. Második útján 17 hajón 1500 ember, átlag 86 egy-egy járművön; harmadik útazása alkalmával 6 hajón 200 ember, átlag 33 egy-egyén; negyedik útjára 4 hajón 150 embert vitt, egy-egy hajón 38-at. Általán véve a XV. század folyamában a legnagyobb hadi hajók a hajós legénységen kívül egyenkint legföljebb 500 harczost szállítottak el, a legnagyobb kereskedelmi hajók pedig csak 500, legföljebb 1000 tonnások valának. Columbus hajói közül csak a „Sta. Maria“ vala ú. n. „Nao“ azaz teljes hajó, teljes fődélzettel és 170 tonna vitelképességgel, a másik kettő a „Pinta“ (azaz a festett) és „Ninna“ (azaz a gyermek) a carabelas cz. közészerű nagyságú és 3 árboczos járművek osztályából való lévén, középett nyitva és csak mellső, hátsó végén vala fődélzettel ellátva. A „Ninnát“ csak 3 szögletes azaz latin vitorlák hajtották. Mindhárom jármű közül a „Pinta“ volt a leggyorsabb vitorlázó.

Columbus hajói szintén delejes iránytűvel valának ellátva. De a delejtű keleti és nyugoti elhajlása és a delejes elhajlás nélküli vonal még ismeretlenek voltak. Olyan természetű ívnek az Azori

szigetek közelében (Flores szigetétől nyugatra 3 hosszúsági fok távolságban) megejtett észlelése és fölfedezése Columbus elévülhetlen érdeme.¹⁾ Ámbár azon alkalommal is végzete, mely egész életében üldözte és lényét oly rejtélyessé tette, sajátserű ellenmondásba sodorta szellemét.

Mert ugyanazon alkalommal a sarkcsillag elhajlását hibásan észlelvén, azt következtette, hogy a föld nem gömbalaku. Harmadik utazása alkalmával pedig, midőn Paria öble dk. bejárásánál, a Canal du Serpent-ban Trinidad szigetének délnyugoti csúcsánál a Fövény-fok előtt horgonyzott, hallván a rettenetes zajt, melyet az Orinoco árja és az egyenlítői áramlat összeütközése ott okoz, látván a hegy-magasságra föltornyosuló hullámokat, melyet az árok ama találkozására okoz, — a természettani tüneményt egészen helyesen felfogta és magyarázta ugyan, de a középkori kosmographiák tévútait megdönthetetlen igazságokul tekintvén és azokat az észlelt meglepő tüneménnyel összeegyeztetni óhajtván, a következtetések oly rendszerét eszelte ki magának, melynek végső tétele azon képtelenség állításában tetőzött, hogy a föld *körte alakú*. Nézete szerint ott tornyosul föl a föld először, mert azon egyenlítői vidék mérsékelt éghajlata csak úgy magyarázható, másodszer mert a tenger felületét rohamos árként elborító édes víz tömegének iszonyú gyorsasága csak onnan származhatik, mivel az e körte alakú föld legmagasb, az éghez legközelebb tájáról, a *paradicsomból* lezúg.

Ez ötletben badarságnál egyebet nem lehetne látnunk, ha nem

¹⁾ A Columbus által észlelt O-foku izogon helye, most már csak találgatás, egybevetés útján sejtethető; Humboldt Kosmosa (I. 188.) szerint az azori Flores sziget délkörénél 3 hosszúsági fokkal nyugatabbra esett, míg a „Kritische Untersuchungen“ cz. művében, (II. 42.), az állítatik, hogy Columbus a 0-vonal helyéül az azori szigetektől 5 fok. nyugoti távolban képzelhető délkört kiszámította. Ellenben dr. Julius Hann azt állítja, hogy Columbus 1492. sept. 13-án az Azoroknál Corvo szigettől $2\frac{1}{2}^{\circ}$ keletre eső távolban egy elhajlás nélküli vonalon ment keresztül, midőn azt észlelte, hogy az iránytű elhajlása az északkeleti irányból az észak-nyugoti irányba átsapott. Tényleg még 1600-ban az O-vonal Afrika közepén, nyugoti Oroszországon, Finnországon, Norvég- és Svédországon, az Atlanti tengeren az Azores szigetektől nyugatra eső vidéken vonult át. Dél-Amerika martvonalát pedig az Orinoco és Essequibo folyók torkolatai közt szelte. Valószínű, hogy Columbus említett felfedezése idején ama vonalnak hasonló iránya volt.

tudnók, mekkora buzgalommal keresték ama korban a paradicsom helyét és hogy e feladat megoldásának megkísérlése, valamint a rege-szerű János főpap birodalmának folytonos, bár sikertelen kutatása, kivált a portugálok részéről mennyi fontos földrajzi fölfedezésnek okozója lön. János főpap birodalmával a folytonos kutatások folya-mában az emberek úgy jártak, miként szt. Brandanus legendaszerű szigetével, t. i. hogy az keletről mindinkább nyugat felé vonult vissza az emberek képzeletében. János főpap birodalmát is eleinte Ázsia legkeletiebb részeiben, Mongolországban keresték, míg végre annak helyét Hábesben (Abyssiniában) vélték föltalálni, kivált midőn ama hegyes vidék keresztény lakóira, a koptokra és azok régi szt. írásaira akadtak. A középkor kosmographiája azonban nemcsak a paradicsom-ot kereste a földön, hanem az Ördög kezének szigetét¹⁾ is elhelyezte tengereinek térképein.

Alighogy Columbus képzeletének sajátzerű szökkenései egyike gondolkozóba ejt vala a fölött, valjon ép vagy háborodott elmével van e dolgunk, — már ismét lángelméjü ötleteinek egyikével lep meg, hogy t. i. a delejtű elhajlási fokai a földrajzi hosszúság meghatározására alkalmazhatók lennének, (habár nem alkalmasak, mert a delejes elhajlási vonalok nem délkör alakúak, és azért sem, mer ingatagok), valamint később 1576-ban, a lehajlást mutató delejtű fel-találtatván, Gilbert azon műszer segítségével a sarkmagasságot vagy földrajzi szélességet határozta meg. Sőt Humboldt Sándor abbeli né-zetének is ad kifejezést, hogy azon fontosságnál fogva, melyet Colum-bus kortársai az elhajlás nélküli és délkörnek tartott vonalnak tulaj-donítottak, Columbus mindjárt első útazása után, midőn az udvari kegy iránta tetőpontját érte el, arra törekedett, hogy ama *termé-szettani* határvonalat állami határvonallá változtassa át, azaz a demar-catio vonalául elfogadtassa.²⁾

(Folytatása következik.)

TERNER ADOLF.

¹⁾ Isla de la Man Satanaxio. E fölött egy kéz látszott meg, mely nappal a vizen kívül mozgott, de éjjel a vidék lakóit a tenger mélységeibe huzta le. Ama kéz, azon kor nézete szerint, nem lehetett egyéb mint az ördög keze. Bianco András 1436-ból származó térképén az alvilágot is oda helyezé (Malte Brun, Précis de la géographie universelle, I. 529. ff.)

²⁾ Kosmos II. 318. I., 431.

Az erdélyi magyar játékszín kezdete.

I.

Adatok az 1792 előtti időből.

Erdélyben, mely 1792-től fogva a magyar állandó színészet classicus földje lett s Dériné Naplójában Kolozsvárt „a magyar színészet megteremtőjének“, míg Kassát „felnevelőjének“ nevezi, vannak nyomok megelőzőleg is színi előadásokról. Így van nyoma annak, hogy kolostoraink már 1517-ben bibliai előadásokat tartottak, melyek részben mysteriumfélék, részben iskolai drámák lehettek.¹⁾ A szétszórt s még eléggé össze nem gyűjtött anyagból érdekes az, hogy Cserei adata szerint N.-Enyeden a ref. főiskolában 1693 máj. 2-án meghívott nemes urak előtt iskolai színi előadás volt Árpádról s a hat scythiai kapitányról, a mint Magyarországot elfoglalják. „Voltak szép Intermediumok is.“²⁾ Fájdalom, Cserei közelebbi adatokat nem nyújt, de általában ismeretes hagyomány, Szilágyi is említi, hogy itt-ott az iskolai ifjúság színi előadásokat rendezett s ilyenek tartattak a nagyobb ünnepélyeken is. (Budap. Szemle. r. foly. IV. 237. l.) Így van részletes adat, hogy a kolozsvári unit. gymnasiumban Bethlen Gábor 2-dik lakodalma alkalmával, 1626. márcz. 22. és 26-án isk. színi előadás volt, utóbb a XVII. században néha többször is évenként, így 1696-ban talán épen Felvinczitől játszottak valamit s volt előadás 1700. decz. 30-án is, mikor a gubernator is jelen volt.³⁾ 1713. szeptember 7-én Ó-Tordán Dersi István unit. isk. igazg. előadatta „*Vir Regius*“ cz. latin-magyar iskolai drámáját, mely 13 kimenetelben Saul és Dávid viszálykodását tárgyalta, mely Aranyosr. Székely S.⁴⁾ szerint

¹⁾ Kőváry, Az erd. orsz. szính. keletkezése. Kelet. 1871. 59. sz. V. ö. Vasárn. Ujs. 1871. 183 l.

²⁾ Cserei naplójegyzeteiből. Erdélyi Múz. 1892. 192 l. ³⁾ Benczédi G. tárczája. Ellenzék 1162, 235 sz.

⁴⁾ Unitária vall. tört. 190 l.

ugyanaz évben nyomtatásban is megjelent.¹⁾ Az állítólag 1567 decz. 4-én Melius, Dávid F. és Blandrata közt tartott debreczeni disputatio alapján ismeretlen szerzőtől készített „*Válaszuti comoedia*“-t Uzoni szerint a válaszuti isk. directora(?) hihetőleg tanítványaival szintén előadatta, honnan nevét is vette; de ideje ismeretlen. (Koszoru. 1879. II. 339 l.) Kanyaró szerint az ismeretlen szerző Karádi Pál, a ki 1570-ben írta. Egy másik adat szerint 1530-ban Abrudbányán világi előadások is voltak, de közelebbit rólok nem tudunk.²⁾

Teljesen világos adat, hogy Felvinczi György II. Leopold császártól színi előadásokra kért és nyert engedélyt. E kérelmében elmondja, hogy „háza, jószágá nem volt soha, jelenben pedig annyi ingatlana sincs, mint a tenyere, vagy a hová, mint sajátjára, talpát letegye vagy fejét lehajthassa“. Egész életében mások hajlékában, idegen fedelek alatt élőködött, pedig nagyon igyekezett. A mennyire szorgalma és némi tudománya emelte, mostoha sorsa kétannyira nyomta alá, mert kétszer a tatárok s ugyancsak kétszer a labanczok minden házi holmijától, igás lovaitól etc. megfosztották, úgy hogy annyija sem maradt, mivel testét a hideg ellen megoltalmazza. Sőt egyszer tűzvész is megkárosította, mely csapások után isten különös gondviselése nélkül nem is remél a nyomorúságból felemelkedhetni. Szenvedett kárai miatt lebonyolíthatatlan adósságokba merülvén, élete oly zaklatott lón, hogy szülőföldén három gyermekét idegenek gondviselésére bizván, Erdélyből feleségével együtt gyalogosan Bécsbe vánszorgott, hogy ott a felség lábaihoz borúlva, színigazgatói(?) engedélyért esedezzek.³⁾

E kérelemre, mely pár becses életrajzi adatot is tartalmaz, Leopold az engedélyt 1796 okt. 23-án adta ki, mely röviden ismételvén Felvinczi kérelmének lényegét, a következőket tartalmazza:⁴⁾

1) Pár adat Kanyaró Fer. tanár úr szíves közlése.

2) Kőváry id. h és Kanyaró: Unit. Magyarországon.

3) L. e kérelem tartalmát Váli Bélánál (Vasárn. Ujs. 1890. 43. sz. és A magyar színészet műkincseiből. 13 l) U. itt mondja, hogy az úton könyöradományokat kellett gyűjtenie s az osztrák határon túl ruháit adogatta el és a vámnál is egy ruhadarabja árán jutott be. Abból, hogy első művei Lőcsén jelentek meg, azt következteti, hogy a Szepességen is hányódott.

4) Az ered. okmányt Marczell Géza színész 1876-ban találta meg Tordán, apósa, Weress Károly volt alispán háza padlásán, hová ennek neje, Felvinczy Klára útján jutott s jelenleg Váli birtokában van. Kiadva facsimilében Váli:

A sors gyermekkora óta öt annyira üldözte, hogy bárha igyekezete folytán megérdemelt volna valamely közepes sorsot, most öregségében ruházatán kívül semmije sincs, sőt el van adósodva. Mivel pedig ifjabb korában nappali és éjjeli fáradozással írói ügyességre tett szert, most nagyon szeretné ezt mind az emberi kedély tisztességes földerítésére, mind saját fölségelésére alkalmazni; azt kéri tehát aggódva és legalázatosabban, hogy költeményeket és rimes verseket (poëmata et rhythmos) készíthessen, szerkeszthessen, rendezhessen és fölszerelhessen vagy előadhasson mind latinúl, mind magyarul és hogy e comico-tragicus játékokat és comédiákat felvonásokra és jelenetekre osztva párbeszédes formában *mindenütt Magyarországon, de jelesen Erdélyben és a hozzákapcsolt részekben* alkalmazhassa, fölhasználhassa és gyakorolhassa oly czélből, hogy a nyereség valamely reménye kecsegtetvén, ennek segélyével mind adóságait kifizethesse, mind magát a szegénység sarából némileg kiemelhesse.

Ezeknél fogva engedélyt nyer, hogy a fenti játékokat, föltéve, hogy tisztességesek, úgy Magyarországon, mint Erdélyben társaival együtt előadhassa, (városokban, mezővárosokban, kastélyokban, a megyék helységeiben és vásárral bíró falvakban, valamint bármiféle egyéb heti vagy országos vásárok és összejövetelek alkalmával), fentartván az ily helyek előljáróinak, ha nekik úgy tetszik, a felülvizsgálás vagy kijavítás jogát. Hogy pedig nevezett Felvinczi György említett czélját jobban elérhesse, mindenféle adótól fölmentetik, a míg csak állandó vagyonra szert nem tesz, kivéve, hogy a szabadalmazott helyeken a hatóság, a földesúri birtokokon maga a földesúr a haszonból megegyezés szerint egy részt, mely a tizednél több nem lehet, magoknak kiköthessenek.¹⁾

A magy. színészet tört. 54 l. mellett, jobban A magy. színészet műkincseiből cz. művében. Legteljesebb, bárha még mindig hiányos magy. fordításban Váltótól: Századok 1887. 145 l. Legelőször hiányosan kiadta Endrődy J. A magyar játékszín. II. XLV—L l.; Bayer József ezt a szöveget használta. (Nemzeti játékszín tört. I. 370 l. U. ott magyarul is 371 l.)

¹⁾ Ez az okmány lényeges tartalma. Ebből az okmányból kiviláglik, hogy az engedély 1696 okt. 23-án kelt, melynek keltezését Endrődy 1692-re teszi. Továbbá az Endrődy által közölt szöveg nem egyezik meg szó szerinti ezzel, a leglényegesebb eltérés az, hogy Endrődy szövege szerint az engedély csak *Erdélyre s a kapcsolt részekre szól* („ubique in Transylvania et partibus eidem

Felvinczi György, ki e szerint az első magyar színtársulat alapítója lön, talán Tordán, Erdélyben született s Toroczkon és Kolozsvárt tanúlt. 1671. máj. 1—1673. ápr. 11-ig az unit. gymn.-ban Kolozsvárt volt senior s 1674 körül a thorocezkai particulában volt igazgató és tanító s. híres volt énekeiről. Utóbb, legkésőbbben 1692. tájától újból Kolozsvárt lakott. 1) Nevét régibb életírói többnyire *Vinczi*-nek írják, de elősorolt műveiből látható, hogy ugyanegy személyről van szó. Több munkát írt,²⁾ minket közülök itt közelebbről *Comico-Tragoediája* érdekel Plútó, Neptunus és Jupiter villongásairól (1767)³⁾

adnexis“), holott ez okmány szerint az engedélyt *Felvinczi Magyarországra, jelesen Erdélyre s a kapcsolt részekre egyaránt nyerte* („ubique in Regno Nostro Hungariae, signanter vero in Transylvania“ s alább is „ubique in dicto Regno Nostro Hungariae ac in Transylvania, partiumque eidem annexarum Civitatus, etc.) Ezek a helyek az okmány tartalmát lényegesen módosítják az engedély terjedelmére nézve. Váli „A magyar színészet tört.“ cz. művében nem olvasván el a birtokában volt okmányt, Endrődy szövege után indult s adta magyarúl, utóbb észrevette a hibát s a Századokban kiadott fordításában a második idézetet már lefordította, az elsőt, a lényegesebbet (ubique in Regno Nostro Hungariae, signanter vero in Transylvania) nem vette észre s így szövege ellentmondásos. Endrődy az engedélyt nyerő *Felvinczy* nevét nem adja s keltezését 1792-re teszi, holott azt írja: ex authentico exemplo descriptum. Vajon nem két különböző okmányról van itt szó, melyek tartalma ugyanegy, de mégsem egészen? Irt Váli egyebet is *Felvincziről*, nem tudom, csak azt látom, hogy id. művében (A magy. színészet múkinéseiből 13 1) a „*Comico-Tragoedia, constans scenis quator*“ (Kolozsv. 1699) cz. művet is neki tulajdonítja.

1) V. ö. Uzoni Fosztó: *Hist. Unit. Trans. I. 450—462.* Idézte Orbán B. Székelyf. leir. V. 216 és Thaly: *Adalékok a Thökölyi és Rákóczi kor irod. tört.* II. 128 l. L. még Aranyos-Rákosi Székely S. *Unitária vallás tört.* 162 l. Azt sehol sem láttam, a mit Váli forrás megnevezése nélkül állít, hogy az erdélyi fejedelmi udvarok utolsó lantosa lett volna. (Vasárn. Ujs. 1890. 37 sz.) Kolozsvári 1693 utáni tanárkodásához, mit némelyek emlitenek, alapos kétely fér. Nehezen adta volna magát vándor komédiásságra ez esetben.

2) Egyéb művei: 1) *Igen Szép Historia avagy Példa Az Jerusalemből Jerichóban menő Tolvajoktól megsebesített embernek állapotjáról.* Mostan... *Rythmusokban megíratott, és kibocsáttatott Lötсэн.* 1689. 8° 162 levél. 2) *Az Angliai Országban lévő Salernitana Scholanak Jo Egessegről való Megtartásnak módgyáról írott Könyve Lötсэн.* 1694. 24 levél. 3) *Procuratoria dics érete* Kolozsv. 1697. 4) *Erdélyi Proto-Notariainak és Cancellariajanak hűtes Notariusinak és Iro-deakinak illendő Ditsireti.* Colosv. 1699. 8° 32 levél. 5) *Természet próbája.* Kolozsv. 1701. (?) Nevét *Fel-Vintzi*-nek írta.

3) Megjelent 1767-ben, H. nélk. 8° A—C, 3 ív. A dialogus a C 3 lapig

E művét, valamikor 1693 előtt írta, mert az idézett kiadás czímlapján ez olvasható: „Mellyet újonnan meg is jobbitott az 1693-dik Esztendőben.“ E könyvről legelőször Sándor István emlékezik meg s ő azt mondja, hogy h. nélkül, 1692-ben jelent meg,¹⁾ míg Seivert szerint 1693-ban.²⁾ Ebből nem valószínű, hogy már az 1693-diki kiadás is, mint ilyen, második volt. Szabó Károly a két kiadást, ha csakugyan volt, egynek veszi s 1693-ra teszi, de még ennek létezését sem meri bizton állítani. Pedig legalább az 1693-diki létezett egész világosan. Ugyanis a végső latin költemény, a mint czíméből is látszik, (Summa Supplicationis Georgii Fel-Vintzi Transilvani Hungari ad Caes. Majestatem directae) Leopoldhoz intézett kérelmének lényegét foglalja magában, melyben így szól:

„Oh kegyelmes Felség, tekintsd meg e könyvecskét (Libellum), melyet alázatos szolgád könyörögve nyújt hozzád; ne táplálj szivedben ellene háborút (bellum), mert engem nyomorúttat a szegénység nyom. Ugyanis pénzt, aranyat vagy ezüstöt nem kérek, hanem engeddd meg, hogy szabad művészetet folytassak s azt szabad levéllel erősítsd meg, hogy mindenütt biztosságban gyakorolhassam. De tedd azt a kivételt, hogy ne zaklasson az adó, mivel régi szolgád majd elszökik; istenemre, a szegénység kelleténél jobban nyom, hadd nyerjek időt a fizetésre. És a mit adhassak, épen semmit sem birván: a hol semmi sincs, ottan hiába keressz, megrősítik ezt a bölcsek; igazat mondok, Császár, légy irántam kegyelmes. Ha ezeket megadod, jó

terjed, azután jó egy leírás: A' Pokolról, 'S annak lakosiról: Természetekről: és azon helynek alkalmatosságáról. 8 oldal. Végül: Summa Supplicationis Georgii Fel-Vintzi Transilvani Hungari ad Caesarem Majestatem directae. (6 latin versszak.)

¹⁾ Magyar Könyvesház 62 l.

²⁾ Siebenb. Quartalschrift. VII. 2 l. Ugyanő az említetteken kívül még a következő énekeit említi: 1. Árások Ditsérete. 2. Nyavalyák Gyülése vagy Historiája. 3. Echo. 4. Nyergesek Ditsérete. 5. Jó Gazdaszszonyokról. 6. Hegedű Ditsérete. 7. Mausoleum Regum Ducumque Hungariae. (Magyar versekben.) Seivert ama kifejezése, hogy: „Man hat von ihm verschiedene poetische Schriften“, — arra enged következtetni, hogy ezeket nyomtatva is látta. Szabó Károly Régi Magy Kvtára nem említi őket. Orbán Balázs id. helyen említi még „Trója históriája“, „Ördögök históriája“ cz. műveit is. Aranyosrákosi Székely egész tévesen Vinczit és Felvinczit két külön személynek veszi. Unit. vallás Tört. 162 és 189 l.

hajnalom még felderül, borúra derű, telemre nyaram jön s innen el-
távozik a szűkölködés etc.“

Ebből is megértjük, hogy a mit kért, Leopold mind megadta s hogy kérelméhez, melyet e szerint 1793-ban nyújtott be, mellékelte ezt a könyvét is, mint mutatóványt, hogy milyenek lesznek az általa előadandó comico-tragoediák és rhythmusok s a könyv valóban mindkét félből ad mutatóványt. A könyv mellékeléséről meggyőző Leopold okmányának e helye: „exhibuit et praesentavit Nobis Supplicem quemdam libellum“ etc.; ebből nem lehet kétség, hogy könyve ki volt nyomtatva. E szerint Felvinczi az e könyvében írt comico-tragédiához és rhythmusokhoz hasonlókat akart részint többedmagával előadni, részint egyedül szavalni a közönség előtt, melyeknek célja a mulattatás volt, miért is „az olvasóhoz“ distichonokban így szól:

Rhythmusimat ha látod, szívesen reá nézni ne resteld:
A' ki komor vagy igen, tsak kezeidbe se vedd etc.

Világos ebből az is, hogy azok a „rhythmusok“, melyek részint emlékezetben, részint nyomtatásban tőle megmaradtak, főleg ilyen nyilvános előadásra készültek, s ezek bizonyosan csak kis részét teszik annak, a mit írt és elveszett.¹⁾ Felvinczi tehát, mint ilyen versíró és előadó, nézetem szerint, sok tekintetben folytatója a régibb versmondóknak, vándor dalosoknak, ő is járt az előkelők udvarában, hol énekeket mondott; ²⁾ gyülekezetekről, testületekről verseket költött s el is szavalta; de előadásai főképp a tréfás dolgok körül forogtak, nevettetni és mulattatni akart; továbbá az ekkor már nagyszámú és pedig sikerrel működő külföldi komédiások módjára kiterjeszkedett a „rhythmusok“-on kívül a dialogizált comico-tragédiákra és komédiákra is, azonban ez egyen kívül tőle egy sem maradt ránk, de hogy ezt előadta, az kétségtelen; viszont, hogy rhythmusai is

¹⁾ O tőle való a *„Ritkán kellő — híves szellő Fű tégedet Kolozsvár“* kezdetű híres ének is („Claudiaci Musa valde dolorosa. 1706.“), mely Kolozsvárnak a kurucok általi (gr. Pekry Lőrincz) ostromára vonatkozik. Thaly: Adalékok a Thököly- és Rákóczy-kor irod.-hoz. II. 128 l.

²⁾ Maga írja:

Tudom Méltóságatok tőlem sem ellenzi,
Hogy versemmel vidül udvaroknak díszik.

közkézen forogtak, ahhoz sem fér kétség. A hagyomány szerint Kolozsvárt, a hol még ma is láthatók széles ereszükkal jól kinyuló házfedelek, ily fedelek széles hiú- (padlás) ablakjaiból tartotta előadásait, melyeket a közönség az utcáról nézett. ¹⁾

Előadásainak több emléke nem is maradt. Törekvése azonban mégis nagyon fontos, mert ebből látható, hogy már ekkor kísérlet történik nálunk hasonló és sikeresen működő idegen színjatszók ellensúlyozására s a magyar színészetnek egy, azon kornak megfelelő formában való megteremtésére. Erdélyé e fontos kulturális kezdemény érdeme, mely tehát több és egyéb, mint homályos kezdet s természete jobban körvonalozható, mint eddigelé megpróbálták. Már magában a Leopold féle okmány szövege is sokkal határozottabb, hogysen benne valami akkor ismeretlen, vagy épen egyedül álló dologról volna szó; mintegy látszik belőle, hogy hasonló engedélyek kiadása, ha nem is magyar, de legalább német vagy latin nyelvű előadásokra nem tartozott a szokatlan dolgok közé.

Felvinczi azonban hihetőleg nem sokáig vette igénybe engedélylevelét s nem igen valószínű, hogy Kolozsvárról többször lett volna távol; 1796-tól fogva munkái mind itt jelennek meg. A korszak az előadásoknak nem igen volt kedvező, az idők mozgalmasak voltak, s nem sokára jött a Rákóczy-forradalom. Ő ennek elején, 1706-ban még élt, halálának éve ismeretlen. Kísérletének utóbb emléke is annyira elenyészett, hogy a XVIII-dik évszázban íróink semmit sem tudnak róla s a színészetéről úgy szólnak, mint a magyar ember által nem kedvelt foglalkozásról, melylyel még kísérletet senki sem tett.

Ezután ismét csak szorványos adataink vannak, ilyen az, hogy 1765-ben Gr. Bánffy Györgyné házában nagy pompával tartottak színi előadást; közelebbit azonban róla tudni nem lehet.

Annyi bizonyos, hogy a színi előadások valódi ritkaságok voltak magánházaknál is; bizonyosság erre Gr. Teleki Ádám előszava a *Czid* ²⁾ fordításában, ki megemlítvén külföldön a színjátékok bőségét:

¹⁾ L. Kőváry id. h. 1871. 59. sz. Vasárn. Ujs. 1874. 16. sz. és 1890. 37. sz. (691 l.)

²⁾ *Czid*. sz. j. Melyet hajdan Korneille Pét. frantzia nyelven készített etc. Kolozsv. 1773. 98 l.

így folytatja: „De hogy Magyar nyelven sem nem játszodtatnak; sem pedig egyen kettőn kívül nem is íratattak, vélem együtt méltán csudálhatod. Mert valamint az ily munkáknak készítéséhez éles elme, s jó ízézés kívántatik; úgy annak akármely Nemzetek között is egy csalhatatlan jele, hogy a hol az efféle jeles munkák bővölkednek, a gustusnak, jó ízézésnek ottan temploma és lakó szállása építettett, s nem lehetsz pedig Nemzetednek oly kegyetlen és igazságtalan ítélője, hogy ezt akár az elmének tehetségeire, akár a testnek munkáira nézve más nemzeteknél alábbvalónak ítélhessed.“ Említvén továbbá, hogy a magyar nyelv is alkalmas az erős indulatok kifejezésére, meg hogy ha Mátyás és Bethlen Gábor olasz énekeseket, ma is „sok magyarok német avagy frantzia comoediásokat sok költséggel tarthatnak; magok nemzetekből valókat miért nem formálhatnak?“ Ennek oka csak nemzetünk amaz általános hibája, hogy a maga nyelvét ne tudja és semmit, a mi magyar, szépnek s jónak ne tartson. Arra buzdít tehát, hogy élvezzük ugyan az idegen műveket, de ne resteljük olvasni a magunkéit s tanuljunk idegen nyelveket, de a magunkét el ne felejtjük.

Mindezeknél fogva is kiemelendő az enyedi ref. főiskola tanulói-
nak törekvése. Ők ugyanis, az 1791-ik tanév beálltával, szept. 18-án mintegy 35-ön, a „tógás diákok és urfiak“ közül önképzőkör alakítására álltak össze ¹⁾, melybe a professorok ugyan beléegyeztek, de titkon és a lezckéken való ijesztgetés számukat 22-re szállította. A társaság működése a következő volt: 1. Latin, német, franczia és görög nyelvből vig és szomorú játékok s nevelési művek fordítása. 2. Eredeti költői és prózai művek írása. 3. Színi előadások tartása; históriai és régiségtani tárgyú tudományos vizsgálódások magyar nyelven.

E pontokból látható, hogy e kör a sopronyi ifjúsági társaság mintájára alapult s a színjátékokat annál inkább czéljával tüzte ki, mert már mintegy 14—15 évtől fogva újra szokásba jöve az iskolai évet többnyire egy szomorú s egy vig színjátékkal zárni be ²⁾, me-

¹⁾ Fő czéljok volt: „a Magyar Nyelv művelése, vagy inkább magoknak a Magyar ékesen szólásban való gyakorlása“ kötött és kötetlen beszédben. Magyar Kurir. 1791. 1604 l.

²⁾ Magy. Kurir. 1792. 951. l. Nem írhatom le, írja a levelező, milyen sokat használt ez az eszköz az enyedi bárdolatlan népek pallérozására; ez az

lyek javarészt fordítások voltak. A színjátszás tehát iskolai hagyomány volt. A nyilvánosság elé is kilépett a társaság s pedig már 1792-ben *Próba*¹⁾ című gyűjteményével, melyben az új classici iskolák (francziások) hatását mutató versek és prózai művecskéik mellett két fordítás van Molièretől: *Az erőszakos házasság*, (vígj. 1 f.) és *A kéntelenségből való orvos*²⁾ (vígj. 3 f.), melyeket ők is előadtak s utóbb a kolozsvári társulatnak is rendes darabjai voltak.

Előadásaikról tudjuk, hogy 1792-ben Voltaire *Brutus*-át játszották jun. végén egy gyöngye fordításban; továbbá egy ifjú „*Theatralis novella*“ czímen kigúnyolta a Magyar Kurirt, egy székely fiú pedig megnyitotta és berekesztette az előadást kötéltánczezal, ki ebben már több városban kitűnt.³⁾ Nehány kéziratban ránk maradt színdarab azt mutatja, hogy ez évváró előadásait több éven folytatták ezután is. Így 1795. jun. 29-én egy *Arkádia cz.* 2 f. ének játékot adnak elé⁴⁾, 1796. jun. 29-én és 30-án eléadnak egy *Nina*, v. mit nem tehet a szerelem cz. énekes játékot, (1 f.)⁵⁾ egy más alkalommal, melynek idejét nem tudjuk, adták Simai Kristóf *Mesterséges ravaszság cz.* v. játékát is,⁶⁾ természetesen mindig csupa férfi sze-

ézés nélkül való sokaság már kezd érezni s ki előbb a legszomorúbb jelenetet nevette, már a múlt évben sírt.

¹⁾ *Próba*, melyet anyai nyelve tanulására tett a N.-Enyeden tanuló ifjak között felállott Magyar Társaság. Nyom. a Társ. Költségével. Kolosv. 1792. 8° 300 l. Tagok voltak: Gr. Torotzkai Pál, Miske József, Kasza András, Bálint Sámuel, Szalántzi Lajos *publicusok* és Szentpáli Lőrincz, Boda István, Vajna Elek és Sigmond, Vadász István és Márton, Veress Pál, Kiss László, Bertalan József, Fartzádi Beniam, Török György, Kenderesi Diénes, Pap Mózes, Miske Pál.

²⁾ Mind a kettőről az van mondva, hogy a társ. egy tagja ford. 1791-ben.

³⁾ M. Kurir. 1792. 951 l. A levelező megrójjá a gúnyolódót.

⁴⁾ *Arkádia* v. Pásztori ének. j. 2 felvonásokban. Játsszó személyek nevei: Ajtai József, Fábíán Sámuel, Kis Sámuel, Pénteki László, Szöllösi István, Zejk Imre. A végén levő K. S. betűkből úgy látszik, hogy a fordító Kis Sámuel volt.

⁵⁾ Szereplők nevei: Kis Sámuel, Kis Zsigmond, Szabó Mihály, Fábíán Dániel, Boros Gábor, Vásárhelyi Sámuel, Schilling Boldizsár, Koródi Sámuel, Segesdi Domokos, Kobori István, Sigmond István. A művecske, mely két, egy bővebb és egy rövidebb másolatban van előttem, L. . . -től való francziában, de a fordítás németből történt.

⁶⁾ Ernyei Istv. Simai Kr. élete. 1892. 14 l. (Megjelent Simai e műve. 1775.). L. Hadi és más nev. tört. 1791 (IV) 662 l. „nehány esztendővel játszották volt már ezelőtt“, mond ez.

replókkal. Ez előadásoknak volt hatása, hogy e darabokat lemásolgtatván az ifjak, midőn más vidéki városokba haza mentek, eljuttották őket. Ily előadások történtek Tordán, Déván, hol „nem újságok a magyar vig és szomorújjátékok“, írja a M. Kurir.

Az iskolai előadások másik fészke volt Erdélyben a marosvásárhelyi ref. főiskola, hol több esztendei szünet után 1792 jun. 19-én újból megkezdvén az évszáró előadásokat, ezek általános tetszést nyertek. Valami verses vígjátékot adtak elé s kivált egy ifjú annyira kitűnt, hogy bármely színpadon megállhatott volna.¹⁾

Igy hát az iskolai előadások voltak első ébresztői a magyar színészet iránti kedvnek s ezek kezdték legelőször szükségét éreztetni, melyek egyszersmind a mult és jelen közt akkoriban fentartották a kapcsolatot s valóban az első színjátszók református deákok voltak. Azonban az életre hívás mégis a nyelv iránti érdeklődésből keletkezett.

Azok a törekvések, melyek a mult évszáz végén a nyelv művelésére irányultak, okozták legfőképp, hogy a figyelem azon módok közt, melyek a nyelv művelésére legalkalmasabbak, a színészetre irányult, mint e módok egyik legfőbbikére. Mert ebben az időben az egész évszázaton át elhanyaglott nemzeti érzés fölébredvén, ez legfőbb kincséül a nyelvet tekintette, a mint természetes is; s ez a meggyőződés a maga legtökéletesebb kifejezését utóbb Kőlcsey e mondásában találta meg: „nyelvben él a nemzet.“ A nyelvnek, mint a nemzeti érzelem és létel legtökéletesebb kifejezőjének s mint ilyennek szükséges felkarolása és ápolása vörös fonálként vonúl át akkori nemzeti politikusaink és íróink összes működésén. Ha előszót olvasunk, az író első szava, hogy e művét „született nyelvéhez való szeretet“ sugallta; ez vezeti őket, hogy írjanak, fordítsanak, hogy ez által nyelvünket műveljék, nemesítsék, kiterjesszék „nemzetünknek dízére, dicsőségére, hasznára, gyarapodására“, mert mindenkiiben egyszerre élővé válik „nemzete nyelvéhez való szeretete.“ Ez az élő szeretet

¹⁾ M. Kurir. 1792. 937 l. „Lám hogy a magyar erre is alkalmas, mond a Kurir, csak hogy ezen igyekezetének első 'sengéjét az időnek valami viszontagsága meg ne rontaná, hogy utoljára tökéletességre mehetne.“ A kolozsvári r. k. piarista lyceumban még szerző emlékezetére is voltak iskolai színi előadások, voltak-e már 1790 tájt is, nem tudjuk.

egyszerre áthat nagyot és kicsit; ép úgy kiömlik a főúri író tollából, midőn valamit fordít, vagy a nyelv érdekében röpiratoz, mint a tanulókéből, kik iskolai társaságokat állítanak, nem jutalomért, sem más alacsony indulatból, hanem indítja őket „kedves anyai nyelvünkhöz buzgó“ szívök s főképen arra törekesznek, hogy munkájokból ez tűnjék ki.

A nyelvnek ez a buzgó szeretete, ez az általános és egyetemes lelkesedés hozatta létre a különféle nyelvmívelő társaságokat s ezekkel egyidejűleg merül fel a színészet kérdése is Magyarországon épen úgy, mint Erdélyben.¹⁾ Ebből a czélből szólalt fel a magyarországi 1790-diki kezdemények nyomán Erdélyben is Aranka György s fordult az országgyűléshez, hogy ez nyelvmívelő társaságot hozzon létre. Szinte csodálatos, mond ő, hogy a pozsonyi országgyűlés két törvényt hozza, hogy a magyarok magyar ruhába járjanak s állítsák nyelvmívelő társaság, mert hiszen ezek törvény nélkül is a legtermészetesebb dolgok s csak az a szomorú és szégyenletes, hogy ezekről nálunk törvénynek kell intézkednie. Azonban e határozatból indul ő ki jelenleg és sürgeti Erdélyben a társaság felállítását egy kinyomatott javaslat alapján, melyet az országgyűlés febr. 18-án meghallgat s tervét egy ápr. 15-én kiküldött bizottság javaslata alapján jul. 20-án elfogadja.²⁾ E bizottság latin munkálatában, melyet Aranka György eredetileg magyar nyelven írt meg, van szó az országgyűlésen először a színészetéről; ugyanis a II-ik részben, hol a társaság munkálkodásáról értekezik, a nyelv mívelésének eszközei között, a végre, hogy a magyar nyelv egész Erdélyben közhasználatúvá tésésék, a 7-dik (y) pont alatt a színészetet első sorban ajánlja a felállítandó társaság gondjaiba.³⁾ Így került leelőször a színház az

¹⁾ V. ö. Erdélyi magyar hírvivő: „Egyik eszköze nyelvünk meg-maradásának a lenne, ha az leg-böcsösebb nyelv lenne az Uri gyülekezetbe és társaságokba, ha a játéknéző helyeken magyar nyelven lennének a víg és szomorú játékok“ etc. 1790. 45 l.

²⁾ Erdélyi magy. nyelvmívelő társ. fel-állításáról való Rajzolat az haza fels. Rendeihez. 1791 jan. 2. E munkálat 1791. febr. 18-án került a rendek elé. (1790/91-ik orszgy. j. k. 281 l.) Ápr. 15-én bizottság küldetett ki, melynek részletes jelentése Aranka tollából jul. 20-án elfogadtatott. (U. ott 368 és 574 l.) A deputatio munkálata a todalékban 131--137 l.

³⁾ Theatri Nationalis Ungarici erectio inter Curas Societatis primo loco commemoranda erat. Illam igitur inprimis prae oculis habitura erit.

erdélyi országgyűlés elé s pedig a nyelv művelésével és terjesztésével kapcsolatban.

Aranka, miután az idézett javaslatot az országgyűlés elfogadta, e munkálatot kibővítve magyar nyelven is kiadta, melyben az idézett latin mondat helyett e bővebb fejtegetés olvasható: „Egy magyar játzó színnek felállítását talán legelől kell vala tennem azok között az eszközök között, melyek anyai nyelvünk gyarapítására s közönségesítésére szolgálnak. Bizonyos, hogy legfőbb eszköz. És azért a társaságnak egy különös tárgya, a *hetedik tárgy*.¹⁾ Melynek végben vitele, úgy mint egy játzó-színnek közönséges kinyitása, jóllehet most elsőbe egyenesen a Társaság foglalatosságának tárgya nem lehet is, kötelessége léssen, mindazáltal ezt szemé elől el nem vetni, hanem az arra hajlandó személyeket felébreszteni és az igyekezőknek minden módokkal, munkálódással is segítséggül lenni.“²⁾

Igy látjuk tehát a színészet eszméjét a nyelv műveléssel kapcsolatban behatolni a köztudatba s megjeleníteni az országgyűlés előtt.

II.

1792—1793-ban.

Aranka György,³⁾ az erd. kir. tábla számfeletti bírása, ki 1790-ben az „Erdélyi nyelv művelő társulat“ alapításában sikerrel buzgokodott, utóbb „titoknoka“ is volt, tehát épen a nyelv érdekében, „nagy szorgalmatossággal“ vala egy létesítendő színtársulat kérdése iránt is már 1790-ben. Ez ügyben írt Pestre Soos Mártonnak⁴⁾ is a többek közt 1792 jul. 8-án, ki jul. 23-diki válaszában az első alakulás küzdelmeiről érdekes adatokat közöl. E szerint az erdélyi buzgokodók közül némelyek Kelemen Lászlóhoz, a pesti „M. Theatromi Társaság“ egyik tagjához írtak, hogy adjon a Kolozsvárt felállítandó

¹⁾ T. i. ő is épen úgy a 7-ik p. a. (g) említi, mint a bizottsági munkálat.

²⁾ „Erdélyi magyar nyelv művelő társaság.“ Kolozsv. 1791. Irta Aranka 1791. szept. 1-én (13-ik lapon).

³⁾ Szül. 1737, megh. 1817, márcz. 11.

⁴⁾ Ebben az időben orvostanhallgató volt Pesten, czéljához közel. Ő maga színész óhajtott lenni s 1790-ben a legelső kezdeményezők közt olvasható a neve. O írta: „*Etelka* v. a megszorított ártatlanság“ cz. darabot Dugonics regénye után (1792.) s utóbb pár színdarabot írt és fordított.

színtársulatra nézve véleményt. „Báró Nalázi József, Hunyadm. főispánja, e közben hivatalos ügyekben Bécsben járván, visszatérő útjában megállapodott Pesten és itt Soos Márton őt a színjáték ügyében többször felkereste.

Ez alkalommal, jul. 21-én d. e. 9—10 óra között, együtt felolvasták Kelemen László tervét, ki a következőt ajánlotta: hozzák le Kolozsvárra az 1792/93-diki télre a pesti színtársulatot, minek költségeit ő 29,044 rfrtra tette a beruházásokkal együtt.

Báró Nalázi magával hozta Kelemen tervét, hogy majd az 1792-dik év augusztusában összeülendő országgyűlésen „ahoz értő, és annak pártját fogó hazafiakkal közölje“ s egyszersmind megbizta Soos Mártont, hogy beszélje meg a színészekkel a télire Kolozsvárra lejövetel eszméjét. Soos Márton elé is hozta nekik, ők azonban télire Pesten akarván maradni s „téli Teátromot“ felállítani, erre nem vállalkoztak, annál kevésbbé, mert az országgyűlés csak augusztusban ülvén össze, az előkészületek úgy is annyira elhúzódnának, hogy a színházat jó móddal legfőlebb 1793 tavaszára vagy nyarára lehetne felállítani. Épen ezért Soos egyszerűbb módokat ajánl, melyek a következők: a Rhédey-háznál úgy is megvan készen az a terem, melyben a német színészek játszottak,¹⁾ ez, ha csak 120—150 Rfrtot lehetne is bevenni esténként, egyelőre elég volna. 1793-ban majd lehetne jobb színházat építeni s addig a téli játékok növelnék az erre való áldozatokra a hajlamot. A mi a színészeket illeti, ha a kolozsvári német színigazgató tud magyarul, 2 hó alatt eléggé begyakorolhatná az ajánlkozókat, Pesten is csak úgy ment a dolog, vagy pedig le lehetne kérni Pestről, Gr. Ráday Páltól, mint főigazgatótól 4 régi tagot ezek betanítására. De ha egyik sem lehetne, akkor az ifjabb mágnások közül bizonyosan találkoznék valaki, a ki úgy a tanítást, mint az igazgatást magára vállalná; ő legalább az ügyért annyira lelkesedik, hogy ha nem volna pályája végzéséhez oly közel, egészen ráadná magát s szívesen lenne kezdeményező Kolozsvárt; mert nem csak hajlama van hozzá, de némi gyakorlata is, melyet hozzáértők előtt magán körben be is bizonyí-

¹⁾ 1791 őszén és telén Divalt társasága játszott. Ennek tagjai közül kivált „Torner Leány-Asszony, egy szép jádzó Személy“ tetszett. (Hadi és más nev. Tört. V. 743 l.)

tott. „De, teszi hozzá egy sóhajjal, szinte késő már, tsak a világ ítéletére nézve is arról gondolkoznom“. ¹⁾

Br. Nalázi valóban magával hozta a Kelemen László-féle tervet, melynek tartalmát közelebbről is ismerjük. E szerint ő a társulatot 20 színészre számította, kiknek havi fizetése átlag 33—34 frt havonként, összesen 664, azaz egy évre 7968 frt lett volna. E mellett a színház napi költségei fedezésére fölvett néhány ezer s a színház építésére circa 18 ezer frtot. Ez utóbbi számadatokat forrásunk nem adja pontosan. ²⁾ E terv azonban „mind azért, hogy nagyobbban kiterjesztetik, mintsem ide Kolosvárra szükséges, vagy annak végbe vitele lehetséges volna, mind pedig azért, hogy Interestre kiadandó valami Kapitálist magában nem foglal“, ³⁾ tetszésre annál kevésbé lelt, mert a színház épületén kívül magának az ügynek állandóságát nem biztosította. Talán e körülmények voltak okai, hogy e terv az 1792-ki aug. 21-én megnyílt kolozsvári országgyűlésen elé nem fordult.

A Soos Márton-féle javaslatot azonban főképen Aranka György buzgolkodására, mint egyszerűbbet és alkalmasabbat, néhány református tanuló ifjú felkapta s megvalósította. Ők, t. i. Fejér János, Kontz József, Sáska János, Fejér István, Jancsó Pál, Verestói Mihály, Fejér Rózália, Kis Terézia, Keszeg Terézia 1892 augusztus havában a királyi fő igazgató tanácshoz a következő kérelmet nyújtották be: „A magyar nézőjáték előadására egyesült nemes ifjak társulata látván azt, hogy a magyar nyelven írt vagy ezután írandó színjátékok a nemzeti és anyagi nyelv kimívelését nagy mértékben mozdítják elé: elhatározták magukban, hogy magyar színi előadásokat rendeznek, s a királyi főkormányt kérik, hogy számukra Erdélyben bárhol előadásokat tartani engedély adassék“. ⁴⁾

¹⁾ Soos Márton levele Arankához az akad. levéltár-ban Pesten, Aranka gyűjteményében. L. kiadva Magy. Polgár. 1871. 140 sz.

²⁾ L. Fritsi Fekete Ferencz tervét, melyben a Kelemen-féle terv bíraltik. Erdélyi országgyűlési jegyzők. 1794/95. 358 I

³⁾ T. i. nincs benne a színház fentartására szükséges alaptőke felvéve, mely ennek hasznára állandóan kamatozzék.

⁴⁾ Az erd. kir. főkormánysszék levéltárában levő eredetiről kiadta Jakab E. „A kolozsv. nemz. szính. tört. 1792—1855. Magyar Polgár. 1871. 205 szám. A főkormánysszék elnöke volt ez időben Gr. Bánffy György, Consiliariusok: Gr. Batthyány Ignác, Br. Bánffy Farkas, Gr. Kemény Farkas, Br. Bruckenthal Mihály, Gr. Esterházy János Nep., Gr. Kálnoky Lajos, Gr. Teleki Lajos, Székely Dávid, Gál János, Szegedi József, Sotér János Mihály.

Ugyane kérelmet az említett ifjak az aug. 21-én megnyílt országgyűléshez is benyújtották. Ekkor a főigazgató tanács erről értesülvén, az okt. 1-sei gyűlésen Sándor János és Bedaeus Joáchim titoknokai által kérte a rendeket, hogy közöljék vele ezt a kérést, mert tudni kívánja, hogy ennek is tartalma ugyanaz-e? — addig határozatát fölfüggeszti. 1) Átküldetvén a kérés, a főigazgató tanács meggyőződött, „hogy az éppen azt a kérést foglalja magában, a melyet tettek a királyi Fő Igazgató Tanátsnak bé-adott könyörgő Levelek által, hogy tudni-illik ez Hazában a Magyar Nyelvnek, és az Ifiuságnak erköltse művelésére játékokat tsinálhassanak, melyre nézve a királyi Fő Igazg. Tanács úgy vélekedne, hogy a kért engedelem megadattathatnék, úgy mindazonáltal, hogy mindenkor előre megvizsgált játékokat adjanak elé, ne hogy azok inkább meg-vesztegetésére, hogy sem művelésére legyenek az erköltsőknek“. E határozatot a gubernator, gr. Bánffy György maga jelentette be az okt. 2-án tartott ülésen, melyet a rendek egyhangúlag elfogadtak. 2)

A fő igazgató-tanácsnak erre aztán szószerint kiadott engedélye így hangzik: „Nem ellenzi . . . azt, hogy a könyörgők, valamint a nemzetnek, úgy a nemzeti nyelvnek is nagyobb gyarapítására és pallérozására szolgáló erkölcsös játékokat itten Kolozsvár városában, s más helyiségeiben is ezen fejedelemségnek, minden akadály nélkül úzhesenek. Ezen szabadság mindazáltal úgy engedtetik meg, hogy a könyörgők, csak oly erkölcsös játékokat adjanak, melyek már előre megvizsgáltattak a könyvvizsgáló comissió által; a midőn valamely helységben játszodni akarnak, a helységbeli felsőbbbségnél magokat a nyeredő szabadság végett előre jelenteni el ne mulasszák.“ 3)

Igy meglevén az engedély, október havának vége felé Fejér János a kolozsvári főurakhoz folyamodott segélyért, „s ha szintén nem is mindegyiktől, de nagyobb részétől tiszta szívből felsegítette,“ — mondja gr. Bethlen Elek egy Kolozsvárról 1793 márcz. 13-án kelt levelében. Összegyűlt 770 frt., melyhez járultak gr. Bánffy György

1) Erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve. XXII. ülés, 3. p. 322 l., „némely *Comediások* Néző Játékosok az Ifiuságnak erköltse nevelésére, és a Magyar nyelvnek művelésére Játékokat szándékozáván tenni“ etc. szól az id. jegyzőkönyvi hely.

2) U. ott. XXII. ülés, 6. pont, 339—40 l.

3) Az erd. főkormányászek levéltárából közölte Jakab E. idézett helyen.

kormányzó 400 rfrttal, br. Wesselényi Miklós egy lóval, melyet Bethlen Pál gr. (generalis) megvett 112 $\frac{1}{2}$ rfrton (25 arany), gr. Bethlen Sándor 100 rfrttal, gr. Bethlen Lászlóné 15 arannyal (67 $\frac{1}{2}$ rfrt.), gr. Bethlen Pál 37, gr. Teleki László 25, gr. Bethlen Lajosné 18 és B. Alvintzyné 10 rfrttal.

„Talán ezen meghálálhatatlan fáradságu Fejér Ur többet is kaphatott volna, teszi hozzá Bethlen Elek, ha egy nagy hatalmu úr nyilvános ellenségekke nem vált volna, ki is azzal meg nem elégedett hogy a midőn Fejér János Ur kegyességeért esedezett, Szent Irásbeli Locusokkal kívánta a Játékoknak vétkes voltát megbizonyítani, és ezért véteknek tartotta azt is, hogy őket segítse, hanem közönséges Helyeken is beszéltette, hogy jobb lenne Sárba vetni a pénzt, mint őket azzal Haza Boldogulására törekvő fáradhatatlan igyekezetekben felsegítenni, s a Jól Tevőket csaknem excommunicalta.“¹⁾ Legnagyobb segítség főleg a gr. *Rhédey Mihályné* (gr. Bánffi Therézia) volt, a ki a saját házában levő nagy báltermet, melyben az előtt német színészek játszottak, egy évre díjtalanul engedte át nekik.²⁾

Látjuk tehát úgy az előbbi kérelmekből, mint az akkor gyakran ismételt egyéb adatokból, hogy a színjátékokat az anyai nyelv ékesítésére, terjesztésére és az erkölcsök formálására szolgáló eszköznek tekintették; azonban az engedély megadásánál lényeges körülménynek tekintették, hogy az első tagok csupa nemes ifjak valának, mert mint a „*Magyar Kurir*“ írta: „Tanto spectaculum est gratius, quanto honestior fecit.“

Valóban sokáig elve volt az első színjátszóknak, hogy csak nemes és philosophiát végzett ifjakat fogadtak magok közé. Nagy Lázár szerint társulatukat „köztársaság“-nak nevezték,³⁾ melyben az igazgató csak első volt, de nem főnök. Több újabb író azt állítja színészetünk e kezdő koráról, hogy Wesselényi Miklós br. lépett fel kezdeményezőként az által, hogy egykori bajtársát a Splényi gyalogezredből, Páködi

¹⁾ Bethlen Elek e fontos levelét l. „Magyar Polgár“ 1871. 140. sz. A „*Magyar Kurir*“ is megemlékezik ez adományokról, 1792. okt. 24-dikéről írja egy lelkes levelező Kolozsvárról, hogy a kormányzó 400, b. Wesselényi 300 és gróf Bethlen Sándor 100 frtot adtak. (1792. 88. sz.) Ki volt ez a heves ellenségek, nem tudjuk.

²⁾ Bethlen E. id. levelében. ³⁾ Kézirati tört.-ben l. Szinh. levélt.

Kotsi Jánost ¹⁾ felhívta egy társulat alakítására, mit ez meg is tett. Ez, mint Bethlen Elek egykorú leveléből is láttuk, nem felel meg a valóságnak. A társaság első „előjárója“ Fejér János volt, ez a „meghálálhatatlan fáradsága“; „érdemes hazánk fia“ a maga „hózzá hasonlíthatatlan fáradságával“, sőt a Kotsi neve az első kérelmezők közt elé sem fordul. Ő volt tehát a kezdeményező István és Rózália testvéreivel. ²⁾

Nagyon sajnálatos, hogy e három testvér életéről közelebbi adataink hiányoznak. ³⁾ Annyit tudunk rólok, hogy némi vagyonuk volt, a háromszékmegyei Haraly községből származtak ki Tordára, s családok az ősi községben ma is birtokos. ⁴⁾ Közülök *Fejér János* (Haralyi) lépett fel kezdeményezőnek, a ki további tagok szerzése végett N.-Enyedre ment, míg testvérét, Istvánt Magyarországra küldte a hiányzó női tagok szerződtetése végett. A N.-Enyedre ment Fejérnek nem egészen bizonyos adatok szerint magok a tanárok ajánlották Örményszékesi Kontz Józsefet, Tordai Sáska Jánost, kikhez Verestói Mihály kolozsvári református deák, ⁵⁾ s a Fejér Istvánnal Magyarországról bejött Kis és Bajkó Therézia, továbbá Gálfalvi Keszeg Therézia, meg Gidófalvi Jancsó Pál, a később híressé lett magyar komikus csatlakozott. Ezek voltak az első folyamadók.

Gidófalvi *Jancsó Pál*, ki utóbb a társaság hírneves tagja lett, 1761-ben született Háromszéken, Gidófalván, s makacs, mérges természetű gyermek volt. 14 éves korában került a nagy-enyedi collegiumba, hol hat év múlva jó énekéért „cantus praeses“ lett. Egy

¹⁾ Kotsi neve így fordul elé Bethlen Elek levelében. O magát Kotsi Patkó Jánosnak írta. L. alább egy tiltakozását.

²⁾ Lásd különösen Váli Bélánál (A magyar színészet története. 197—200. l.). Váli tévedése abból ered, hogy Szacsvey Imre tárczáira támaszkodik, melyek pedig nem eléggé megrostált adatok alapján, különben nagyon becses följegyzéseket tartalmaznak. (L. „Magyar Polgár“: Kocsi P. Jánosról [1883. 289. sz.] és Gidófalvi Jancsó Pálról [265. sz. u. ott].)

³⁾ Csupán *Istvánról* tudunk annyit, hogy deák volt a kolozsvári reform. főiskolában 1790 tájt. Jegyzetben az áll róla a főiskola subscript. névsorában: „secularis factus.“

⁴⁾ Haralyi Fejér Domokos úr levele a szerzőhöz. (Kurtics. Arad -m.)

⁵⁾ A nev. névsorban deákként van bejegyezve 1790 körül, jegyzetben ez van róla írva: „Theatralista factus.“ Ebből az következik, hogy 1792-ben még deákoskodott. Török István igazg. szíves közlése.

alkalommal N.-Szebenben egy főurat temettek a d-ások, s ekkor éneke annyira megtetszett, hogy az odavaló reformátusok meghívták kántornak. Nem sokáig volt itt, a szászokat nem szerette, a kurátorral összeveszett, s visszament Enyedre deáknak, majd pedig tisztartó lett a vécsi uradalomban. 1792 nyarán egyszer gabonát szállított Kolozsvárra, s ekkor véletlenül találkozott Sáskával, a ki elbeszélte, hogy magyar színjáték állításán törik a fejüket, s ismervén Jancsó éneklő képességét, rábeszélte, hogy álljon közéjük. Jancsó, kire főleg az a hazafias czél hatott, melyet akkor hangoztattak, elmegy egyik próbára, maga is énekel, Fejér igazgató ebédre hívja, s fölcsap színésznek. Ettől fogva nagy híré komikus lett, s pedig főképen azért, mert míg a természet épen e szakmára teremtette, ő nem akart az lenni; komikus szerepeit mindig komolyan vette, sőt haragosan, bizonyos komoly hévvel játszott, mi által a jellem komikumát csak annál jobban, annál természetesebben kiemelte. Negyvenhárom évi színészkedése után 1836-ban lépett fel legutoljára Kolozsvárt a „*Csörgő sapká*“-ban mint Mandolino halász, 74 éves korában. Midőn játék után kitapsolták, annyira meg volt hatva, hogy csak ennyit bírt mondani. „Jó éjszakát!“ Élete végén gr. Kemény Samu volt legfőbb pártfogója. Legjobb szerepei voltak az említett Mandolino, Kalb a „*Fortély és szerelem*“-ben, Hippeltanz az „*Epigramm*“-ban, Pedrillo a „*Formenterai remeté*“-ben, Köppencs „*Igazházi*“-ban, a siket, iskolamester az „*Ujhold-csárnapi gyermek*“-ben. Meghalt szélütésben 1845 decz. 2-án esti 6 órakor. ¹⁾

¹⁾ Életét lásd Gyulai Páltól „Az első magyar komikus“ (Vázlatok és képek II k.). Megható kedvességű rajz. Gyulai utolsó felléptét 1835-re teszi, de bárha lelépése idejét feljegyezve nem találtam, 1836-ban még játszott, az bizonyos. Nehány kedvezőtlen megjegyzés olvasható róla *Honművész* 1834. 455 l. Mint Berengar a Birch-Pfeiffer „*Tigris Róbert*“-jében „úntató vala, de saját szavai szerint :

Az idő szül, ront, temet !

Jancsó erről mit tehet ?

L. még 1836. 374 l. a hol „hajdan kedvelt“-nek van mondva, 415, 520, 551. l. Életéről pár jellemző apróságot Néb Mária után feljegyzett Szacs vay Imre „G. Jancsó Pál.“ (Magyar Polgár. 1883. 265. sz.) „*Elmés régrendeleté*“-t kiadta Jakab Elek. (U. ott. 1884. 14. sz.) Nevezetes munkásságából az is, hogy teljes színlap-gyűjteményt állított össze a társulat előadásairól, melyeken az előadásokat jegyzetekkel kísérté, de fájdalom, ma már e gyűjtemény csak töredékes az Erdélyi Múzeumban. Szomorújelentése a Kemény József gyűjteményben

Az így összeállott színésztársaság nov. 11-én nyitotta meg előadásai sorát „*A titkos ellenkezés vagy Köleséri*“ cz. eredeti darabbal, posse-val, mint akkor nevezték, melynek azonban ma úgy színlapja, mint szerzője ismeretlen. Ez előadáson az első magyar szót Kotsi Patkó János mondta ki, a ki csakhamar a színtársaság legnevezetesebb tagja lőn és 1793—1808-ig igazgatója. Életét Czelesztin színésztársa írta meg egy kis füzetben 1830-ban Kolozsvárt. E szerint 1771-ben Derecskén (Biharm-m.) született, szülei 1780-ban Kolozsvárra költözvén, őt egyrokona Sárospatakra vitte tanulni, de a szülők féltvén a távolban, haza hozták, s ezóta Kolozsvárt tanult az ev. ref. főgymnasiumban ¹⁾, honnan a Splényi-féle gyalogezredbe lépven, tiszthelyettesi rangot (cadét) nyert ²⁾. Betegsége miatt korán ott hagyta a katonaságot, s az idősb br. Wesselényi Miklós ismeretségébe jutván, ez őt arra buzdította, hogy színészsze legyen. Így csatlakozott a csak imént összeállott társasághoz, melynek Fejér János után igazgatója lett, s utóbb 1795-től a báró megbízásából az maradt 1808-ig. Kotsi társainál tanultabb, tapasztaltabb volt, mint ilyen, ismerte a színészet művészi fontosságát is, s a helyes szempont szerint mérlegelte. „Hazája s nemzete virágzását, ízlésbeli csinosodást, érzést, s anyanyelvünk nemesítését vevé a színészet céljául.“ Őt különösen a művészi dicsőség is lelkesíté pályáján, példányképül egy Roscius, egy Garrick lebegett előtte. Előbb német írók bírálatait, közöttök a Lessingéit is olvasá, majd a franczia, görög és angol nyelvet tanulta meg, s eszközök gyanánt mívelte a rajzolást, festést és zenét. „Nehogy egy Camillust összezavarjon egy csapat-székben hadarászó tizedessel — a mint Shakespeare mondja — festeni,

(Erd. Múz.), honnan halála napját vettem. A szomorú jelentés 83 évesnek mondja, e szerint 1762-ben született. Utolsó éveiben a temető kapuja mellett lakott, onnan is temették el.

¹⁾ Az ev. ref. főisk. jegyzékében *Johannes Kotsi*-nak írva 1914 sz. a., 1780—90 között volt tanuló. Török István igazg. szives közlése.

²⁾ Kotsi életét az idézett munkán kívül l. Társalkodó. 1833. 406 l. a Czelesztin-féle füzet alapján, továbbá Szacs vay Imrétől: Kocsi Patkó János (Magyar Polgár. 1883. 289. sz.). Szacs vay téved, midőn azt állítja, hogy Wesselényi Kocsival egy ezredben szolgált, mert Wesselényi a b. Barko-féle huszárezredben volt lovas-osztályparancsnok, s kilépett 1795-ben. (Szül. 175.) decz. 11., megh. 1809. okt. 25.) V. ő Szilágyi Fer. Idősb B. Wessel. Miklós. (Értekez. a tört.-tud. köréből. V. k.) Szacs vay tévedését Rác z Sándor hibás közlése okozta. L. Emléklapok egy agg színész életéből. 1856. 17. l.

s rajzolni kell tudnia (a színésznek), hogy mint Prometheus, képes legyen minden helyes situatiót, s testállást híven megadni: nehogy egy Hunyadi magas homlokáról lefénylő csöndes nagyság s hős tekintet, a tudatlan s kontár színjászó által összezavartassék egy dúrva közkatonáéval; musikát kell tudnia, hogy az érzés szelidüljön s könnyen hozzá símuljon a sokféle történetekhez.“¹⁾

Ezekből az látható, hogy Kotsi sokoldalú tudományos és művészi irányú képzés által igyekezett magában az embert és színészt kiképezni; de tudása és érzései fejlesztése mellett „végre csak a természetben s annak pszichológiai isméréteiben találta legnagyobb iskoláját s a színészet s színjászó előléphetésének alapját.“ Midőn maga ennyire jutott, tanítani kezdé az egész társaságot, leszoktatá társait a beszédben és tartásban az erőlködésről és feszességről; „ezeket a legrútább hibáknak tartván a színjászóban, az egyszerű természetiséget s őszinteséget tanította: ő fejtette ki a declamatió-nak azon kényes pontját, — mely ellen leginkább vét a színjászó — hogy a periodus az accentusnak mindenkor alája van rendelve. Iskolájának foganatját örömmel látta a haza, több akkori nevezetes remek színjászóban, különösen Kotsi széplelkű s jeles elméjű hitvesében, Fejér Rózáliában, kit mind tiszta énekére, mind helyes játékára nézve egy színészné se mult feljül. Ott állott Kotsi idejében a színészet, classicitására s műveltségére nézvést, hova magyar társaság még nem jutott. Öneredetisége által is megérdemlé Kotsi a művészi nevet: ő nem utánzott, nem másolt senkit; s azért lőn pályáján nagy és halhatatlan.“

„Középtermetű, jól alkotott férfi volt, arczvonásaiból komolyság tűkrözék; társalkodása nemes, igaz, szemérmes és csendes, modora emberbecsülő; játéka annyira természetes, hogy kezdetben szinte alig tetszett, annyira nem tűnt fel művészinak; tagjártatása nemes és ízléses; arczjátéka teljesen visszatűkrözte a játszott személy jellemét, melynek alakítása egészen hatalmában volt.“ Ifjabb éveiben ifjú hős szerelmeseket játszott s legjobb szerepei voltak: Embergyűlölő, Hamlet, II. Fridrik, Molay Jakab, Valtron gróf, Slenszheim generalis és Odoardo (Galotti Emilia). „Ezekben s több ezekhez hasonlóknban, maga által egyedül, így lett ő a művészi nevet

¹⁾ V. ö. Csokonai Vitéz József: Zsebkönyv. 1831. Kolozsvár.

igazán megérdemlő eredeti classicus színjászó, természeti rendeltetése s elméleti tehetsége után.⁴

Működésének jelentékeny oldala, hogy az akkori szegény műsört színdarabokkal igyekezett ellátni. Eredeti művei a következők: *A virtus gyakran szenved*, érz. j. 4 f. *Forgács Balázs*, v. a tronusz, a haza híve, nemz. j. 5 f. *A havasi juhászleány*, énekes j. 2 f.¹⁾ *A contractus*, v. az elváltozott leánykérők, én. j. 2 f. *A tündérek*, én. j. 3 f. Fordításai: *Inkle és Járíró*, én. j. 3 f. írta Eckartshausen, zenéje Schinktlől,²⁾ *Égi háború* v. a koldusdeák, én. j. 2 f. írta Weidmann F., *A falusi borbély*,³⁾ én. j. 2 f. írta Schenk (zenéje Schmidttől), *A helytelen szemérmesség*, v. j. 4 f. írta Kotzebue, *Falusi testvérek*, v. j. 5 f. Jüngertől, *Galotti Emilia*, sz. j. 5 f. Lessingtől, *Borostyánkoszoru*,⁴⁾ színj. 5 f. Zieglertől, *Arandó és Miranda*, v. j. 3 f. E. Sz. G.-től. Ámde Kotsi tevékenysége ezzel még nincs kimerítve; e mellett ő jegyzeteket gyűjtött a színészet történetéről, melyekből egy terjedt mű vált volna, azonban nem készítette el. Jegyzeteit utóbb a színészetben egyik tanítványa, Göde István, a Kotsi által följegyzett kútfőkből kiegészítve részben közreadta 1846-ban.⁴⁾ A többi rész aztán sohasem jelent meg, pedig Göde a magyar színészet történetét is meg akarta írni részben e jegyzetek nyomán; azonban a forradalomkor Maros-Vásárhelyt csatlakozott Bemhez s a vizaknai vereség után fogságba esvén, íratai elpusztultak s ezek közt Kotsi jegyzetei is.⁵⁾ Kotsiról Göde is a legnagyobb elragadtatás hangján szól. Ő, mond, „honi színészetünk bölcsőjénél annak férfikorát már elérte, saját erején fölemelve magát, ismereteit kiművelve“ etc. „E nagy ember, ki színpadi kiképzettségben koránál,

¹⁾ Megj. Debr. 1799. 44 l. Ehhez a zenei részt is ő írta.

²⁾ Ez volt az első nagyobb rendszeres daljáték.

³⁾ és ⁴⁾ p. a. megvan a pesti nemz. szính. kvrtárában Budapesten. *A falusi borbély* kéziratban az Erd. múz. kvrtárában.

⁴⁾ Színfűzér mint nyugdíj. Kocsi jegyzetei, s a bennid. írók után szabadon szerk. Kolozsv. 1846. I. évi foly. Több nem is jelent meg. A Kocsi által használt kútfők megismertetnek az ő tanulmányaival, ezek: 1. Histoire du Theatre grec. 2. Essai historique sur l'art dramatique. 3. Brumoy P. Parfait sur les theatres grecs. 4. Ifj. Anacharsis utaz. 5. Pausanius: Vita Aeschilos. 7. Rollin: Histoire acien. des theatr. 8. Lessing: Leben des Sophokles. 9. Hor. Ars poët. 10. Plinius. 11. Valer. Max etc. etc.

⁵⁾ Göde levele K. Papp Miklóshoz. Tört. lapok. II. 943 l.

keveset mondva, fél századdal élt előbb, ki Tháliának valóban avatott papja volt, s mint különben vagyonos nemes... a színi pályát hivatásból választá.“ Ő élőszóval tanította már akkor mindazt színésztársainak, a mit utóbb könyvek és bírálatok írtak; de míg hona művelődésének élt, korának sötétségén, mely a színészetet kicsinyelte, nem sóhajtozott, hanem küzdött a pálya emelésén s vígasztalást merített abból, hogy a színészet történetének tanulmányozásába merült.¹⁾

Neje. *Fejér Rozália*, az első magyar színésznő Erdélyben, fiatalon lépett e pályára két fiútestvérével együtt. Életéről semmi közelebbit nem tudunk, de már a kortársak dicséretét megnyerte. „Jó maga Viseletét, Szépsége Szemlélőinek annál kedvesebbé teszi“, írja róla 1793-ban Bethlen Elek gróf. 1793 végén lett Kotsi neje s mint ilyen, különösen kedves és tanulékony növendéke volt férjének, kivel együtt 1808-ban ő is visszalépett, habár nem is véglegesen, a színpadtól s M.-Frátára költözött. Meghalt 1829 aug. 4-én. Székelyné, Ungár Anna, a ki 1806-ban lett színésznő Kolozsvárt, tanítványa volt Kotsinének s ő mint ekkor „a szenteség, a tiszta ártatlanság, a homálytalan erkölcs s a játszi csapodárság személyesítője“, mint a közönség legünnepeltebb kedvence, háláját írta le az által, hogy 1829 aug. 10-én egy műkedvelői jótékony célú előadás alkalmával gyászba öltözve jelentette be a Fejér Rózalia halálát, s egy emlékkölteményt szavalt el. „Feljülhaladta — így szólt a többek közt — a boldogultnak jó születését az akkor hanyatlani kezdett nemzetünk nyelve pallérozásának felsegállítására tett áldozatja, melynél fogva ő életének szép tavaszát játszó színünknek ajándékozta, és míg ebben foglalatokodott, mind a két magyar hazának meglegedését volt szerencséje megnyerni.“²⁾

¹⁾ Göde id. műve. 6 l.

²⁾ E rövid necrológ annak idejében nyomtatásban is megjelent. Ujból kiadta Gyulai Pál figyelemzetéséből Turcsányi Imre és Jakab István: Játékszíni Zsebkönyv, 1859. Az emlékköltemény első sorai ezek:

Magyar játszó színnek első disze! néked
 Üressen maradott théátrális széked,
 Melynek dicsőségét előre kezdetted,
 Tökéletességre legelőbb vihetted
Fejér Rozália Músák tanítványa,
 Magyar Horizontnak első Szívárványa,

A társaság életének első évéről nagyon kevés az adatunk. Egyike a legérdekesebbeknek, hogy már 1793-ban állandó színház építését tervezték s e végből helyért folyamodtak Kolozsvár városa tanácsához. A tanács Lukács József senatort bízta meg, hogy a helyet velök egyetértve kiszemelje s e végre megállapodtak, hogy a régi várda és a piaczi templom közti szabad helyen egy 8 öl szélességű és 14 öl hosszúságú játszószínt építenek, egyelőre fából. Az építésre 1793 jun. 24-dikén beadott kérelmükre nem ugyan a tanács, hanem Lukács József senator engedélyt adott s a szükséges fák egy részét oda is hordták. Azonban ennek, midőn jul. 6-án az ügy a tanács elé került, a kath. egyház gondnoka, Kolozsvári András, ellene mondott; ezért a tanács az építési engedélyt megvonta s a piacra hordott fák elvitetését megrendelte.¹⁾

Ekkor szept. 2-án Haralyi Fejér János és Kotsi János megújítják kérelmüket, hogy a magyar-útczai kis kapú fülötti bástya, a mellette levő vár kőfalai közti helylyel adassék nekik át, melyet kellően felépítvén, addig maradjon csak kezökben, a míg a befektetett pénzt visszakapják, aztán kezelje a tanács, de más mint színházi czélra ne használhassa. A tanács a két kérelmező mellé András Antal, Szatmári György, Deáki F. Sámuel és Bartha Mojzes tanácsosokat küldte ki, hogy a tervről bővebb jelentést tegyenek.²⁾ E jelentés a tanács későbbi jegyzőkönyveiben nem található, úgy látszik a közeledő 1794-diki országgyűléssel az építés tervét abban hagyták.

Ebből az időből színlapjaink teljesen hiányozván, zsebkönyvet itt kiadni még nem lévén szokásban, az előadott darabokat meg

Természetes játszás győző mesteriségét

Az erkölcs és virtus hódoló szépségét

Tanitottad, — hazánk ó kedves leánya!

Már az emlékezet gyászos maradványa.

Tartandó emléked megmarad — megmaradt,

Mig tavasz előzi földünkön a nyarat.

¹⁾ „Mivel az elintézett jádzó hely félelmesnek, és prejudiciosumnak esmér-
tetik lenni, nem tsak a Publicumra nézve, lévén a városban a mostani Környü-
állásaihoz képpes sokkal nagyobb concurrentia mint eddig, (t. i. a gubernium-
nak 1791-ben Szebenből történt ide átköltözése miatt) hanem a Piatzi Nagy
Templomra, s annak kerületében lakókra nézve is“ — mondja a városi jegyző-
könyv, 1793. 119 l.

²⁾ U. ott. 176. l.

nem határozhatjuk, csak egy néhányról tudjuk, hogy mikor adták elé. Annyi bizonyos, hogy kezdetben hetenként csak egy, utóbb 2—3 előadást tartottak s olykor pár hét is eltölt egy-egy új darab előkészületeivel. A repertoriumot részben az enyedi ifjak által már előadott darabok kézíratai, részben már elébb nyomtatásban megjelent fordítások s a pesti színpad műsora szolgáltatatták. Biztos tudomásunk csak a következő előadásokról van:

1793 márczius 5-én (először), 10-én (másodszor), aug. 11-én (harmadszor) adták: *A gyermeki szeretetnek ereje* cz. darabot. Érzékeny játék 5 felv. Németből szabadon ford. *Bartsai László.*¹⁾

1793 márcz. 3-án adták: *Negyedik László*, nemzeti szomorú-játékot 3 felvonásban. Irta *K. Boér Sándor.*

1793 márcz. 19-én Gr. Bánffy György kormányzó nejének Gr. Palm Josephának nevenapjára adták: *A nemes jöltevő* cz. érzékeny játékot 1 felv.-ban egy más kisebb darabbal együtt, melyekben a szerepeket műkedvelők, a főigazg. tanács hivatalnokai játszották: K. Boér Sándor, Bartsai László, Fikker Ferencz (tiszteletbeli accessista a bányahivatalnál), Horváth József (törvényszéki jegyző Kővárvidéken), Kászoni Dénes, Horváth Ágoston (második orsz. gubernialis cancellista.)

1793 máj. 20-án *A formentérai remeté-t* (Érz. j. 2 felv.) adták. Németből Kotzebue után szabadon az erd. játszószínhöz alkalmazta K. Boér Sándor.²⁾

Jó formán ennyi az egész, de nem kétséges, hogy az Erdélyi játékos gyűjtemény többi darabjait is előadták. A rólok ebből az időből ismeretes adatok közül Bethlen Elek grófnak 1793 márcz. 13-án kelt s már idézett levelében az első előadásról ez olvasható: „Távol volt ugyan ezen első játék a Tökéletességtől, de a mit az ók emberi Erejek ki nem tölthetett, azt Hallgatóinak nagyobb Részekbe Hazájához való szeretete kipótolta.“³⁾

Ugyan ő egy becses ismertetést is közöl a játszó személyekről a következőkben: 1. *Haralyi Fejér János* Ur; a Ns Társaságnak

¹⁾ Brandestől.

²⁾ Ezeket az adatokat l. az Erdélyi ját. gyűjteményben az illető daraboknál.

³⁾ Id. helyen.

Előljárója. A tréfás Játékokban az egész közönségnek meglegedésen felül játszik. 2. *Őri Filep István* Ur; ¹⁾ Magyarországon is ditséretes jádzásain kívül arról is nevezetes, hogy maga Vagyonkájából is a Magyarországi Társaságnak 60 Rfrtokat fel áldozott. 3. *Pákdői Kotsi János* Ur; előbb a Splényi Gyalog Regimentbe Cadett; Őri Urral edgyütt érzékeny Jádzásáról az Uj Módi Gonosztevők Hallgatóinak könyvhullatásai bizonyságok. 4. *Örményszékesi Kontz József* Ur; ez is meg becsülhetlen Tagja a Társaságnak, melyet vigjátékokban szüntelen bizonyít. 5. *Tordai Sáska János* Ur. Reménységet nyújtott Szemléelőinek, hogy még hasznos Jádzó Személyt várhatnak belőlle. 6. *Haralyi Fejér István* Ur. Az Előljárónak Testvére; e volt künn Magyar Országon Leányokért, kik e következők:

1. *Fejér Rosalia* k. Asszony. Jó maga Viseletét, Szépsége Szemléelőinek annál kedvesebbé teszi. 2. *Theresia* ²⁾ Leányasszony Magyarországról hozatott; telyes Megelégedésével jádzik a közönségnek. 3. *Keszeg Theresia* Leányasszony. Még tsak vagy kétszer jelenvén meg a közönség előtt, itéletet nem érdemel. Voltanak még Magyarországról két Leány Személyek: *Susanna* k. Asszony, a ki valósággal legjobban játszott; de mérgessége a Társaság előtt már türhetetlen volt; mely annyira ment, hogy a Játékközbe is meg mérgelvén magát, ki jönni nem akart. Tartván azért a Társ. tölle, ne hogy többször nagyobb Szégyent valyon, hozzá járulván még rosz Élete is el bocsáttatott. *Julianna* Leányasszony. E vissza vitetett, melyért a Társaság az Egeknek Hálákot adhat.

Reménységünk vagyon már, hogy ezen Társaság enekutána még jobb lábra állván, hasznára lehet az Érdemes közönségnek. Igaz ugyan, hogy most előbb költségek sok; de még is Egek fáradozásokat megszentelik, melyet szivemből is ohajtok. ³⁾

¹⁾ Ori Filep István Pestről jött, a Kelemen-féle társulattól s már 1792-ben a kolozsv. társulatnál találjuk, a pesti 93-iki névsorban nincs benne már. Soós Márton is ajánlja őt a többek közt 1792 aug. 26-ról Arankához írt levelében. Okt. 13-án azt írja, hogy úgy hallja, hogy mintegy 4 héttel előbb egy tagjok a többi hire nélkül ment be Erdélybe. Ez a tag Ori Filep István volt. (Figyelő. 425. l. III. 1873. Závodszy K.: „A magy. színészet történetéhez.“ Bayer: A nemzeti játékszín tört. I. 74. l. Magyar teatrumi zsebkönyvecske. 1793.)

²⁾ Bajkó Thérézia. Verestói Mihályt csudálatos módon nem említi.

³⁾ Bethlen Elek levele. Reform után Magyar Polgár. 1871. 140 sz.

Kazintzy Ferencz ugyanez időből azt írja rólok: „Az 1791 (?) Kotsi János alatt felállott Erdélyi magyar Játszó Társaság sokat keresett volt, de a játszóok gondolatlan költségek miatt annyira jutott, hogy senki sem ígérhetett nekik egyebet mint eloszlást.“¹⁾

III.

1793—95-ig.

Ez az adósságcsinálás már Fejér János alatt megtörtént s 1793-ban 1800 frtra ment. Ekkor Kotsi 1793 szept. 15-én apja, József, segítségével kifizette ezt az összeget s aztán őt választák meg igazgatónak. Kotsi ugyanekkor megvette a Divalt német színjászó díszleteit 90 frton, a ki még 1791-ben itt német előadásokat tartott, de most a hazafiúi lelkesedés hatása alatt fölhagyott vele; az apjával kivételett Pataki Sámuel-féle ház emeletén az új „bál és comédia“ teremben 1100 frton két páholy sort csináltatott s ruhatárt szerzett be 6000 frton. Ekkor új szerződésre lépett a tagokkal. E szerződést szószerint nem ismerjük ugyan, de tartalma az volt, hogy Kotsi Józsefet²⁾ és fiát, Jánost, a színházi összes felszerelés és berendezés tulajdonosának, Kotsi Jánost előljárójoknak elismerik, felmondás nélkül el nem távoznak, sem új játékszín nyitására nem folyamodnak.

A tagok azonban nem sokáig voltak békében Kotsi szigorú igazgatása alatt s már 1794 január elején panaszt emeltek a főkormányzék előtt nem ugyan ellene, hanem apja, József, mint a színház tulajdonosa ellen. A főkormányzék febr. 3-án 728 sz. a.³⁾ a fennálló zavarok elintézésére kiküldte Cserei Farkas secretariust és Bertalan János városi főbirót. A főkormányzéknek azonban még más panasza is volt Kotsi ellen. Ugyanis néhány unit. deák, a kik szerepeket másoltak még Fejér János igazg. idejében, viszont egy más hitelező 100 szál deszka árért panaszt adtak be a főkormányzékhez, mely Cserei Farkast és Lapka János vár. szolgabirót bízta meg az adósság behajtásával. Fejér 1794 jan. 25-én Cserei Farkasnak adott válaszában azzal mentegetőzött, hogy a színházat Kotsi vevén meg,

¹⁾ Erdélyi levelek Desewffy Józsefhez. Történelmi Lapok. 1874. 35. l.

²⁾ Ez időben városi adószedő (collector volt) s a Pataki Sámuel féle házban a bálók tartásának jogát is bírta pár éven át 1793 őszétől fiával együtt.

³⁾ Kolozsv. vár. levéltárában levő eredeti íratról.

övé a tartozás is. Ekkor Lapka a Cserei írásával Kotsi Jánoshoz ment, ki elolvastván az íratot, azt felelte, hogy ő ezekkel nem tartozik, a deszka árát már egyszer kifizette, midőn a színházat megvette; neki a gubernium nem parancsol, Cserei Farkas sem, fittyet hány reája. Lapka bejelentvén e sértő választ, a főkormányzék ugyancsak idézett átiratában a városi tanácsnak elrendelte, hogy ez ügyben vizsgálatot tartson. ¹⁾ A tanács febr. 10-én a vizsgálatot Deáky F. János és Szathmári Pap János szolgabírákra bízta, kik febr. 15-én és 18-án kihallgatták Kotsi Jánost, Keszeg Teréziát, Sáska Jánost, Kontz Józsefet és Steinbak Sebestyén aszt. legényt, kik a Lapkával való beszélgetésnél jelen voltak, s egyértelműleg az vallották, hogy azt mondta ugyan Kotsi, hogy sem a gubernium, sem Cserei Farkas nem parancsolhatják meg neki a nevezett adósságok kétszeri kifizetését, de a neki tulajdonított sértő szavakat nem használta. Deáki és Szatmári a felvett jegyzőkönyvet febr. 19-én beadván a tanácsnak, az ügy ezzel befejezést nyert s ugyancsak egyelőre a belső viszályok is elsimúltak. ²⁾

Azonban a béke most sem soká tartott, s már 1794 jun. 24-én a társaság tagjai, élükön Fejér Istvánnal, a volt igazg. testvérével, új folyamodást nyújtanak be úgy a guberniumhoz, mint a városi tanácshoz, egyszersmind titokban új játékszín megnyitását tervezték, s felmondás nélkül a játszást abba hagyták. Előadják kérelmökben, hogy a főkormányzékától s az országgyűléstől nyert engedelemből már 2-ik éve, hogy a játszó színt megnyitották, s Kotsit tették igazgatóvá; de ő díjait nem fizeti, sőt Pestre akar menni új tagokért. Kéri tehát, hogy mivel a ruha- és könyvtárt együtt szerezték, s az engedélyt együtt nyerték, továbbá Kotsi a páholyok árát előre fölvetve, adassék át a színház nekik ez összeg pótlásában az 1794-dik év végéig ³⁾, mert ők tovább az ő igazgatása alatt nem maradnak.

Ugyanegy napon velők Kotsi is benyújtotta mindkét helyre folyamodását, melyben kéri, hogy mivel a tagok a kötött szerződés

¹⁾ 728. gubern. szám.

²⁾ Kolozsvár v. tanácsi jegyzőkönyve 1794. 149 pont s u. ott a levéltárban a kihallg. jegyzőkönyv 5154. sz. a.

³⁾ Jakab Eleknél id. helyen és Városi jegyzők. 1794. 579. Jakab Elek id. helyen, s a tanácsi jegyzőkönyv is, bár homályosan, úgy szól, hogy Kotsi „a Theatrum általadására szoríttassék.” Ez azt tenné, hogy tehát nem csak az év végéig.

ellen öt fejüknek ismerni nem akarják, erre szoríttassanak rá, mert hiszen a szabályok a főkormányások tudtával készültek; más részt pedig, mivel csak egy játzó színpa nyertek engedélyt, ez ruháztassék az ő személyére, egy újnak felállítása pedig meg ne engedessék, mire ők titkon törekednek. ¹⁾

A tanács e panaszokra azt határozta, hogy a szintársulat vádjaira Kotsi feleljen elébb a jövő tanácsülésig, addig is azonban játszani tartoznak, s a befolyó jövedelmet tegyék le Deáki F. János szolgabíró kezeihez.

Kotsi János helyett apja válaszolt, kijelentvén, hogy a tanácsnak nem engedelmeskedik, „mivelhogy a Theatrum maga pénzin szerzett és vett tulajdona, nem különben a köntösök is.“ E tanácsülésre az apa maga is megjelent, viszont a tagok képviselőtében Fejér István is jelen volt. Ez utóbbi különösen azt hangsúlyozta, hogy a színházat már csak azért is meg kell újból nyitni addig is, míg az egyenetlenség megszűnik; mert ők, mind pedig a közönség az a része, mely a páholyok árát egy évre előre kifizette, megkárosodik. Erre azt felelé Kotsi József, hogy ő csak az erőszaknak engedve nyitja meg a színházat, mert a pártos tagok már fogadtak is játzó helyet, s választottak is magoknak új előljárót; a szerződés ellenére minden hír nélkül a játszásról lemondtak, s fölszólításra sem akartak megjelenni a csötörtöki játszásra (jun. 26-ára).

A tanács Kotsi József és János ellen határozott, s megrendelte, kivált az évi és havi előfizető közönség érdekében, hogy Kotsi József leltár mellett a ruhákat adja ki, a színházat nyissa meg, s ennek végrehajtására kirendelte Lapka János és Deáki János szolgabírákat, ez utóbbit megbízván a jövedelmek kezelésével is; ellenkezés esetében pedig Kolozsvári András főbíró e határozatot erőszakkal is hajtsa végre. ²⁾

Erre Kotsi János a jul. 1-sei ülésre protestatiót ad be ³⁾, melyhez a páholybélőknek egy nyilatkozatát csatolja, kik ebben kijelentik,

¹⁾ Kolozsv. tanácsi jegyzők. 1794. 580 sz. és Jakab E. id. helyen.

²⁾ U. ott. 592. szám a.

³⁾ Az érdekes írat, melyből egyszersmind a Kotsi mérész, határozott, katonás jellemé érdekesen tűnik ki, szószerint a következő: „Én Patkó Kotsi János, a Jádzó-Társaságnak Előjárója, per modum et formam solemnium Protestationis et Reclamationis, a Tkts Nemes Magistratus előtt alázatosan jelentem, hogy

hogy a bérletek jun. hó végével lejárván, ők nem károsodnak, vagy ha igen, arról lemondanak, s kériek hát, hogy a tanács a Kotsi ellen hozott határozatot vonja vissza. ¹⁾ Egészen másképen hangzik a Kotsi protestatiója, melyben határozottan követeli az igazságtalan határozat visszavonását, szükség esetén fegyveres ellentállással is fenyegetődik, s ismervén jellemét, nem kétséges, hogy szavának áll, mintsem megengedje, hogy játzó-színébe behatoljanak.

A tanács, kivált a páholybérlők beadványára, előbbi határozatát, mint tárgytalant, visszavonta, s addig is, míg a társaságban a per tart, „Kotsi János eő kegyelmének a maga Theatrumán lévő szabad dispoitiójá“-t megengedte. ²⁾

Ennél sokkal helyesebben intézkedett a főkormányzék a hozzá benyújtott folyamodásokra. Ugyan'is jul. 3-án az egyenetlenségek meg-

mivel a Jádzó színén való előfizetés a mostan elmúlt Szent-Iván havának kimenetelével megszűnt és Holnaponként való előfizetésében senkinek is kára nem foroghat, azon Nagyméltóságos Rendekkel pedig, kik a Jádzó-színén a Losikot (páholy) tartják, a dolgot úgy eligazítottam, hogy a míg magam nem fogok jádzani, mind addig minden kedvetlenség nélkül a Játékok nem tartását fogják szenvedni, sőt magokat egyenesen is kinyilatkoz'atták, hogy valamедdig én magam nem fogom a szokott Játékokat tartani, mind addig a Jádzó-színben nem is kívánnak megjelenni, melyek szerint, minthogy a Holnaponként való előfizetőknék, az Holnapnak bételésével semmiképpen károsittatások nem következhetik, a Losikot magoknak kifogadott Méltóságok pedig a Játékok halasztásába, az én megjelentetésemig kedvetlenségeket nem fogják tartani, azért ha az szokott Játékok elhalasztatnak is az én magam jádzásomig, abba a Publicumnak semmi kára vagy fogyatkozása nem fog következni; a Játékra kívántató köntösök pedig, úgy a Játék-szín is minden készületeivel az én sok fáradsággommal, halmozott költséimmal készülvén és vitettetvén tökéletességre, mind azok egyedül tsak az enyimek, és azokhoz akármelyiknek is a Jádzó-Társaságból valók között, vagy pedig másoknak is praetensiojok nem lehet. Annak okáért akár kiknek is azon Cselekedetek ellen solemniter protestálok, mely által akaratom, és tetztzésem ellen a Jádzó-színbe hatalmas erőszakkal bémenni, a játékra kívántató köntöseimet, és a játék-darabokat kivenni bátorzkodnának, sőt magamat az olyan hatalmaskodók ellen egyenesen declaram, hogy ha az olyan erőszakos Cselekedetek elkövetése alkalmatosságával, valamely reménytelen történet fogja találni, aztat nem másnak, hanem magoknak tulajdonítsák, mely solemnis Protestatiom, és Reclamatiom, hogy publice felolvastassék, inprotocoláltassék, és nékem a szokott Authentia alatt kiadassék aláztatson kérem, et iterum, et demo.“ (Tanácsi jegyzők. 1794 618 pont.)

¹⁾ U. ott, 619 pont.

²⁾ U. ott, 619 pont.

szüntetésére egy gubernialis commissiot küldött ki s ezt jul. 14-én közölvén a városi tanácssal, elrendeli, hogy ennek a já'szó társasággal való közlésére nevezzen ki egy biztost, kinek aztán kötelessége legyen az előadások alatt a színházban jelen lenni. A tanács erre Deáki Filep Sámuel tanácsost (az író't) küldte ki, akadályoztatása esetén helyetteséül Deáki F. János szolgabíró't.

A főkormányzók „theatralis biztosai“ voltak gr. Teleki Lajos főkormányzékai tanácsos elnöklete alatt gr. Teleki Domokos és Csekei Farkas titoknokok. Ezeknek kötelessége volt, hogy a színjátszók közti versengést kiegyenlítsék, a darabok megválasztására az erkölcs szempontjából ügyeljenek s tegyék meg mindazt, a mi a társaság előadásainak szabályozására, a jó rendre és egyetértésre szükséges.

Nem csalódunk, ha e bizottság működésének tulajdonítjuk s kivált gr. Teleki Lajos munkásságának, hogy a bajok elsímúltak, a tagok Kotsi jogait elismerték s a viszony szabályoztatván, a játékok tovább folytak. Ez volt az első színházi bizottság, mely hivatalosan jött létre.

Ekkor az előadások újra megkezdődtek, de a régi tagok közül többen kimaradtak, így Fejér János kilépett még 1793. végén, most testvére, István is. Ekkor az új tagokkal kiegészült társaság a következő tagokból állt: Kotsi János, Kotsiné (Fejér Rózália), Kontz József, Kontzné (Bajkó Terézia), Óri Fülöp István, Jancsó Pál, Sáska János, Kotsi József, (János testvére)²⁾, Verestói Mihály, Járdos Anna Mária s még két más tag, kiknek nevei még ismeretlenek.

A béke helyreállítása annál is szükségesebb volt, mert közben megnyílt 1794. nov. 11-ikén az országgyűlés, mely anyagilag és erkölcsileg egyaránt felkarolta az általános tetszésben részesült társaságot. Ez alkalommal Barkó kir. személynök tiszteletére nov. 12-én *Codrúst*³⁾ és 13-án a rendekére *Tankredot*⁴⁾ adták elé telt ház előtt.

¹⁾ 4290 és 4378. sz. a. Kolozsv. v. Tanácsi jegyzők.

²⁾ Tanuló volt 1791 körül a ref. főisk. Kolozsvárt, a subscript. névsor 84. lapján ez a jegyzet áll róla: cancellista, deinde comicus mox . . . prodigo futurus. Török Istv. ig. nr szíves közl.

³⁾ Ford. Br Wesselényi Miklós.

⁴⁾ V. ö. Vadnay Károly, (a Föv. Lapok szerk. nagyapja) a gr. Festetich György teljhatalmazottja levelét 1794. nov. 15-ről, Föv. Lapok 1889. 57. sz. (Tárcza), ki ekkor jelen levén, a köv. tudósítást adja az akkori színjátszó társa-

Igy látjuk, hogy a játékszín mindjárt kezdetben minden oldalí s pedig hivatalos támogatásban is részesül. Ennél azonban még tovább ment az 1794. nov. 11-dikére hirdetett erdélyi országgyűlés. Ugyanis még az 1790/91-diki országgyűlés elhatározta volt br. Jó-sika Antal ajánlatára ¹⁾, hogy Hunyadm. orvosa, Gyarmati Sámuel „Okoskodva tanító magyar nyelvmester“-ét kinyomatja ²⁾ s egyszers-mind Zágoni Aranka György terve szerint egy magyar nyelmmívelő társaságot alakít³⁾. Ez utóbbinak céljaira Natorp Wilhelmb római sz. birodalmi nemes és erdélyi birtokos 1792. okt. 15-én 1500 forintot ajánlott fel ⁴⁾. Ekkor az országgyűlés 1792. okt. 18-án azt határozta, hogy a Gyarmati munkája nyomassék ki ebből a pénzből; mert e mű ügy is a célbavett társaság céljait szolgálja; az eladandó példányok árából majd a társaság visszakapja a ráfordított összeget. ⁵⁾

ságról: „A játéknéző helyen kétszer voltam már, melyben az első alkalmazot-sággal Barkó (az országgyűlésre küldött fejedelmi teljhatalmazott) tiszteletére »Codrus“-t, tegnap pedig a statusok tiszteletére egy „Tancred“ nevű szomorú-játékot mutattak. Az elsőben Járdos leányasz. vitte a főrollét, a ki erdélyi mó-don szólván legjobban játszott. Tegnap pedig egy Kontzné ifjuasszony tett ki magát. Ezek után a főbb perszónák Kótsiné, Kótsi, Ori Fülep és Sáska János. Mindössze pedig 12-en vannak. Örömezt dicsérem őket, ha jobbat nem láttam volna, de így nem tehetek róla, hogy egy opinióban nem lehetek az erdélyi publicummal, a kikben dicsérni lehet azt a zélust, hogy pleno numero mindig compareálnak és non obstante eo, hogy én magamat a theatrumokban megunom, nekik igen tetszik. Legnagyobb hiba mind asszonyába, mind férjfiába, egyet sem vévén ki, az, hogy magokat oly beszédre szoktatták, mint a milyennel élnek a gyermekek, mikor rigmust mondanak. De mivel ez az erdélyieknek tetszik, a theatrum rájuk nézve excellens. De minthogy a jó is jobbal compareáltatván sokat veszít a maga jóságából, csak azt mondom, hogy ha a pesti theatrum árnyékot vetne, az árnyéka is jobb volna ennél.“ Ez az ítélet a pesti német vagy magyar színházzal való összehasonlításból ered-e? — nem egészen bizonyos. A szavalásban megrótt fő hiba pedig abból eredt, hogy alexandrinban volt írva, mind a két darab, a ki pedig épen a múlt évszázabeli francziás iskola alexan-drinjait ismeri, nem fog csodálkozni, ha szavalásukban a rigmusszerűség túl-ságosan hangzott.

1) Ő volt a magyar társ. felállítása tárgyában kiküldött országgyűl. bi-zottság elnöke, Kolozsm. főispánja.

2) L. Erdélyi országgyűlési jegyzők. 1790. 574 l.

3) U. ott. 281, 367, 574 l.

4) L. Erd. orsz. gyűlési jegyzők. 1792. 447, 454, 455.

5) U. ott. 511, 513 l.

Ennek végrehajtására megkérték a kormányzót, mint a felállítandó társaság fejét. A munka megjelent Kolozsvárt Hochmeister Mártonnál 500 példányban; a nyomtatási költségek 951 frt 30 krt tettek s megmaradt még 548 frt 30 kr. Ekkor a rendek 1794. decz. 19-én és 1795. márcz. 28-án azt határozták, hogy ezt az összeget kapja Gyarmati jutalmazásképen, az eladott példányok árát pedig a színjátszó társaság nyerje segélyképen, „mely hasonlóképpen egy eszköz a nyelvnek művelésére“, ¹⁾ melynek „fennállását és állandóságát munkálódní, főként ha arra a tökéletességre vitetnék, hogy Tzéljának megfelelővén, a jó Erköltsnek, és nyelvnek Oskolája lenne“, azt a kormányzó is igen jónak találná ²⁾. Ez volt az egyik, a mit az országgyűlés a színjátszók érdekében tett. Jóval fontosabb a másik. Ugyanis 1795. márcz. 20-án tárgyalás alá vétetett a színjáték ügye.

„Jelentetik, így szól a 8-dik pont, hogy mivel minden Nemzetnek tökéletes fenn állását annak nyelve fenn tartásából lehet meg-esmérni, s ugy azért minden virágzó Nemzetnek nyelvek művelésére, és pallérozására gondoskodásokat különösen fordították; szükséges volna a Magyar Nemzetek is, mint több ditső Nemzeteknek példaitól ösztönöztetve, mint maga fenn állására tekintve a nyelvnek fenn tartását munkálódní; mivel pedig ezen nemes tzelra vezető eszközök közül egy nevezetesnek lehet tartani a Magyar Jádzó Színek és Játékoknak jó el rendelésit, mellyeknek a szívbe hathatós befolyások, és munkálódó erejek lévén, nem tsak a Nyelvnek kellemetességit kedveltethetik, és az ahoz való szeretetet fel-gerjesztethetik, hanem egyszersmind főként jó vigyázás alatt a jó erköltsset gyarapíttják, a hibákat gyűlöletessé tészik s ez által a Nemzetnek is boldogsága, mely a jó erkölts nélkül állandó nem lehet, eszközöltetik, a Nemzetnek java, és a Nyelvnek disze, tehát megkívánná: hogy az ide való (kolozsvári) Magyar Játszó Színek, mellynek jó a kezdete, tsak további gyámolítására, és segítségére volna szüksége, fenn tartása, disze, és állandósága mennél jobb móddal az arra meg kívántató költség és segedelem által eszközöltessék.“

¹⁾ Erd. országgy. jegyzök. 117 és kivált 347 l.

²⁾ U. ott 347 és 356 l. A kormányzó ugyane válaszában azt is figyelmebe ajánlá a rendeknek, hogy ez az összeg a magyar társaságé s nem a színeszeké, de a rendek határozatukat föntartották.

A rendek e javaslatot elfogadták és a terv kidolgozásával megbízták Fritsi Fekete Ferencz számfeletti királyi táblai birót. ¹⁾ Ó márcz. 28 án (61-dik ülés) már beadta javaslatát, melyben Kelemen Lászlónak 1792-ben b. Nalátzi Józsefhez benyújtott tervéből indul ki s azt mind költséges volta miatt, mind azért, mert a színjáték állandóságát nem biztosítja, el nem fogadván, a következő tervet ajánlja: ²⁾

Legyen egyelőre 10 első rendű színjátészó havi 20 (legfőlebb 23) és 4 másodrendű színjátészó havi 10 (legfőlebb 12) frt fizetéssel. Ez tenne egy évre 2880 frtot. Zenére, fára, gyertyára, katonára szükséglet volna havi 120 frt, egy évre 1440 frt. Állandó színházra, 4—500 nézőt számítva, a legszükségesebb díszletekkel és ruhatárral kellene 8000 frt, ha a város a tordai kapún kívül jobbra a várfal mellett ingyen telket ad; mert itt a falnak fele úgy is megvan már. Összes szükséglet 12,320 frt. A forgó szükségletet, t. i. 4320 frtot, a színháznak évenként ki kellene hajtani, sőt még 1000 frt kellene hozzá javításokra s az épület fentartására. Ha már most a helyek árát legolcsóbbra vesszük, a páholyok (logék) árából havonként be lehetne venni átlag 300 frtot, évenként tehát 3600 frtot; a hiány évi 720 frt volna, hogy az évi 4320 frt szükséglet meglegyen. Ehhez kell egy 12.000 frtnyi tőke, melyhez az állandó színházépület 8000 frtját hozzávévén, legalább 20.000 frt „elkerülhetetlenül szükséges a Theatrum meg-indítására és megállítására.“ Azonban ez még nem elég; mert hogy a színház gyarapodjék; a haladó színészeket, színésznőket, a színdarab-írókat meg lehessen jutalmazni ³⁾ s a színház díszletei szaporodjanak, okvetetlen kell még évenként legalább 600 frt, melynek megfelelő tőkéje 10,000 frt, tehát összesen 30,000 frt tőke, mely közadakozásból volna összegyűjtendő részint a guberniumtól nyert levéllel, részint megbízottak által Magyarországon és a Bécsben lakó magyaroktól is. A főigazgató tanács továbbá a színház kormányzására nevezzen ki a maga kebeléből egy pár tagot, az adakozók kettőt s a város szintén kettőt, kik egy-

¹⁾ Erd. országgyűl. jegyzők. 1894/95. 304 l. 55-dik ülés.

²⁾ U. ott. 35.—361. l.

³⁾ „az Actorok és Actornék, kik magokat megkülönböztetve jól viselik, mind pedig az Irók, kik szép Theatralis munkát készítenek meg-jutalmaztassanak, a mennyire lehet“ ...

szersmind megvizsgálnák az előadandó darabokat,¹⁾ ügyelnének a befolyó pénzre, a színház építésére s jövedelmeinek kezelésére (theatralis directio). „A mi részenként a Theatrumnak oeconomiaját, ugy azon megkívántató rendtartást illeti, azokról a más helyeken is meg-lévő mód, és szokás szerint a kinevezendő Theatralis Directio munkát készítvén, első alkalmatossággal a Statusoknak mutassa bé.“

Az országgyűlés az előterjesztést egész terjedelmében elfogadta s különösen hangoztatván, hogy a színház hasznos voltát bizonyítgatni felesleges, azonban a kolozsvári társaság eddigelé főképen a a rossz gazdálkodás, de egyéb hiányok miatt sem nyerhete állandóságot, ezért mindezeknek biztosítására a közönséget adakozásra hívja fel. Egyszersmind megválasztja az első „theatralis directiot“ B. Wesselényi Miklós, ifj gr. Bethen Farkas és Fricsi Fekete Ferencz személyében, kikhez a főkormányzók utóbb Gr. Teleki Lajost és Ferenczet küldte ki. Ennek hivatása volt a Gyarmati nyelvtanának árából befolyt összeget is kezelni s egyszersmind az ügyet a főigazgató tanács további pártfogásába ajánlani. Ugyan e gyűlésen beszámoltak az eddig már történt adakozásokról, melyek összege az egyszer s mindenkorra tett adakozásokból 1636 s az évenként megújuló adományokból 429 frtot tett. ²⁾

¹⁾ Szó szerint: „Ennek felette az elé-adandó Játékokat az Erkölts és Tisztesség, úgy a Hazabéli környül-állások, Törvények, és ezekkel öszve köttetett illendőségek sinor mértéke, nem különben a Magyar nyelvnek is, és Ethicának regulái szerint megvizsgálnák s így a fel állítandó Theatrum lenne a jó erköltsöknek, és a nemzeti nyelvnek oskolája.“

²⁾ Álljanak itt az adakozók nevei:

Sorszám	A Segedelmet ajánlóknak Nevei	egysze- riben		esztend- dönként	
		Mf.	dr.	Mf.	dr.
1	Bethlen Farkas	—	—	40	—
2	Teleki Ferencz adok	—	—	40	—
3	Thorotzkai Josef az épülethez megkívántató vasnak felit magára vevén	—	—	50	—
4	Vass Miklós fog adni	35	—	—	—
5	B. Wesselényi Miklós m. p. Három esztendőnek múlva megszűnvn esztendőnként az 60, ennek Capitalissát ezer Magyar forintokat egyszeribe letészen	—	—	—	—
6	G. Bethlen Gergely is ad	60	—	—	—
7	G. Bethlen Gergelyné B. Bánffy Susanna	10	—	—	—

Így látjuk megalkotva az első színházi választmányt, mely módosult alakban maig megvan s így lett a színészet Erdélyben már a kezdetén, mint nemzeti intézmény felkarolva s nyelvművelő valamint erkölcsnemesítő befolyása országgyűlésileg elismerve. Ekkor kerül a társaság br. Wesselényi Miklós igazgatása alá, ki ennek az ügynek legkiválóbb és legáldozóbb pártfogója volt haláláig.

(Második közlemény köv.)

FERENCZI ZOLTÁN.

Sorszám	A Segedelmet alánlóknak Nevei	egyszeriben		esztendőnként	
		Mf	dr.	Mf.	dr.
		8	G. Bethlen Lajosné	—	—
9	G. Bethlen Rosalia Kis-Asszony	10	—	—	—
10	B. Huszár József	20	—	—	—
11	G. Kornis Ignácz	10	—	—	—
12	G. Bethlen Miklós ád	30	—	—	—
13	G. Mikes János ád (ezenkívül 24 synphoniát, és egyéb hasznos musikalét)	20	—	—	—
14	Consiliarus Gálné	54	—	—	—
15	Horváth Concipista	—	—	15	—
16	G. Bethlen Rosalia Asszony	40	—	—	—
17	G. Bethlen Pálné is ígér interimaliter negyven id est	40	—	—	—
18	G. Vas Sámuel	30	—	—	—
19	G. Rhédei János adok négy meg-égetett mészkeneczet Türeből egyszeribe, melly is tézsen készpénz à per 21 fl 15 kr. in Summa 85 Mf. de úgy hogy a közönség hozassa el	85	—	—	—
20	Türi László	—	—	30	—
21	G. Bethlen Ádámné ád	40	—	—	—
22	B. Bánffy Sándorné ád	—	—	30	—
23	Idősebb G. Iktári Bethlen Sámuel	—	—	30	—
24	B. Henter Antal ád	112	—	—	—
25	G. Mikes Mihály ád	10	—	—	—
26	Még Magyar Jádó Társaságnak épületye megkésziül az építésnek kezdetétől fogva fizet B. Radák	—	—	100	—
27	G. Mikes Sigmund ád	—	—	30	—
28	B. Kemény Farkas	10	—	—	—
29	B. Nalázi József adok annuatim	—	—	30	—
30	Cserei Miklós	20	—	—	—
31	B. Jósika József	10	—	—	—
	Summa	636	—	429	—

N. B. A Wesselényi Miklós évi 60 (3 éven át) s 1000 frtja nincs bele számítva.

Irodalmi Szemle.

A módszerről, írta dr Brassai Sámuel, 2-ik, javított kiadás. Kolozsvárt 1892. Stein János

A tanítás iránytűje a *módszer*. Ezt az igazságot hova tovább mind jobban kezdjük belátni, s ehez képest mind inkább kezdjük becsülni a módszertani alapvető műveket is.

A módszerről írni egyike a legnehezebb feladatoknak. Ha igaz az, hogy azok tudnak a nevelés kérdéseiről legjobban írni, a kik leginkább ismerik az emberi természetet: az is igaz, hogy a tanításról és a tanítás módszeréről azok beszélhetnek legsikeresebben, kik a tanuló természetén kívül alaposan ismerik a tanítandó tárgyakat, azoknak egymáshoz és a tanuló elméjéhez való viszonyát, s a kik ezekkel az ismeretekkel a tapasztalat nagy tőkáját birják párosítani. Brassai ezek közé a szerencsések közé tartozik. Úgy volt ő a módszerről való írással, mint Descartes, ki azt mondta magáról (*Discours de la Méthode*-jában), hogy ifjú korában tanult logikát, aztán geometriát és algebrát, mely studiumok némiképpen hozzájárultak ahoz a célhoz, mi végett a módszerről írta értekezését. Brassai szintén elmondhatta volna értekezése előszavában, hogy írt logikát, írt algebrát, fordította a geometria minta-könyvét: Euclides „*Elemeit*“, és e művek nagyban hozzájárultak a módszerről írt könyve rendszerességéhez és logikai világosságához. Valóban Brassai belevitte e művébe szelleme kritikai erejének, tanultságának és tapasztalata gazdag tárházának a színét-javát. Más országban egy ily kimagasló értekezés-sorozat néhány év alatt is több rendbeli kiadást érhetett volna: itt nálunk huszonöt esztendő kellett rá, hogy az ősz tudóst egy kiadó a második kiadás rendezésére felszólítsa.

Az új kiadás elkészésének egyik okát abban találok, hogy a mű éles kritika alá veszi azt az oktatásbeli polymathiát és utilitarismust, melynek tömő és tölcsező eljárása éveken át szabadon pusztított kivált középiskoláink kebelében. Brassai ezzel szemben az igazi tanrendszer sikeres jelszavává ezt teszi: *Keveset, jól és lassan!* Persze az iskolázás ellenkező irányban indult, s járt, azaz, hogy botorkált sokáig „a mai világ követelte általános műveltség érdekéből.“ Brassai igazi éles elmével teszi tönkre a „minden tálba belekóstoltató“ iskolai polymathiát, melyhez szerinte „struczygomor és marhabendő kellene.“

Abban a kérdésben, hogy mit tanítsunk az iskolában, nálunk nagyon sok a társadalmi előítélet. Brassai merészen szembeszáll velök, s egymásután ledöntögeti korunk eme bálványait (idola fori), melyeket részint az encyclopaedismus és utilitarismus, részint a realismus emberei állítottak fel. Aztán rendreveszi az ész fegyvelmezésére, s a szív művelésére alkalmas disciplinákat, s azok közt első helyre teszi az ó classikai (görög és római) irodalmakat, melyeket — mint a nyelvek után legfontosabb — kíséren a mathesis, a deducáló tehetség és a szoros következtetések mestersége. Harmadik sorban jó a történelem, mint gazdag bányája a kedély rovata alá tartozó eszméknek. Negyedik és utolsó sorba teszi a természettudományokat, minthogy az azoknak „iskolai fontosságáról, sőt szükséges voltáról áradó hiedelem valóságos előítélet, melyet a „tudományba bősüült dilettansok“ terjesztettek el. Brassai kimutatja, hogy a természettudományok haladása és tudós művelése első sorban igényli azt a szellemi gymnasticát, melyet a fent említett tanulmányokból szerez az ifjú. „A természettudományok tanulásához *érett ész* kell, minélfogva azokat sem mint parergont, sem mint elkészítő tanulmányt jól és sikeresen tanítani nem lehet; tehát a gymnasiumi tantervbe *sem lehet és nem is kell* befoglalni. (56. l.)

A módszer fő és lényeges vonása az *eszmék keltése*. Tanítás alkalmával a tanító az eszmék kelméit *illően és célszerűen* elkészíti, s a tanítvány eszének, mint pszichologiai gépnek átadja, hogy önállóan és rendszeresen eszmévé feldolgozza. Ennélfogva a tanítás mikéntjében fő dolog: az *eszmék elkészítése*. Arra a kérdésre, hogy mennyi eszmét kell a gondolkodó gépnek elkészítve átadni, — szerzőnk azt feleli: *egyszer egyet*, még pedig oly fogalom- vagy eszmeegyeneket kell választanunk, melyekben legkitűnőbb az önállóság, a különlet, mondhatni a függetlenség jegye. Nagy didactikai botlás, ha a tankönyvek ez elv ellen vétének, a mi pedig gyakran megtörténik a gamatlok (compilerok) könyveiben: nyelvtanban, geometriában, történelemben s más disciplinák tankönyveiben; pl. Kühner egyszerre nem kevesebb, mint *nyolcz* elé nem készített eszmét ad a kezdő tanulónak; hát még a rendszerit játszó Mocsnik geometriája mennyi confusiónak a szerzője! Itt Brassai rövid bírálatát adja a nyelvtanoknak, s a geometriai, történelmi, természettani és kémiai tankönyveknek.

Az eszmék átadásának vagy tanításnak a következő elveit adja elé: a *fokozatosságot*, az *eszméknek a tanítvány elméje érettségéhez szabottságot*, az *igazságot*. Ez utóbbira nézve érdekesen fejtegeti, hogy a könyvek és tanítók (ezek éppen tudva és készakarva) mennyi nem igazat tanítanak; holott egész igazságot kellene tanítaniok, hogy t. i. tények, állítmányaik ne vétkezzenek se anyagilag a dolog valósága, se alakilag a logika szabályai ellen. Pl. a hangoztató módszer eljárásában Brassai szerint több rendbeli vétség van az igazság elve ellen, s ekként kárt tesz a gyermek elméjében, mert a tanítás legelső elemeit ámitással

kezdi. Az idegen nyelvtanokban is sok a valótlanság, a mi vagy felületességre vagy az igazság iránt való közönyösségre vagy végre a tudomány iránt való bizalmatlanságra szoktatja a tanítványt.

Termékeny talaja a nemigazságoknak: a geometriai bizonyítás; erre is szemem szedett példákat szolgáltat Mocsnik mértana. Az igazság fokozatainak meg nem különböztetésében pedig kiválóképpen a physika.

Arra a kérdésre, hogy miképp készítsük el tanítványaink számára az eszméket, feleletképpen fölolvé teszi Brassai, hogy „mindent a maga neme és módja szerint.“ Itt aztán a tárgyak, a képek és a fogalmak meg ítéletek előmutatására valóban megszívélésre érdemes útmutatásokat ad, mindenütt kitérve az egyes disciplinákban az elv ellen elkövetett tanítási hibákra.

Az eszmék elkészítése után jó a tanításban az *eszmék rendezése*. A rendezés elvei a következők: 1. *Legyünk fokozatosak*; 2. *Soha se előlegezzünk*; 3. *Legyünk következetesek*; 4. *Ísmételjünk czélszerűen* és 5. *Csoportozzunk óvatosan*, értve a csoportozás alatt az alsóbb eszmeegyenéneknek felsőbbek zászlaja alá gyűjtését.

Az elvek felsorolása és logikai kifejtése után szerzőnk példákban is bemutatja azoknak a jól tanításra való alkalmazását. Ad egy értékes nyelvtani tanítás-tervezetet, melyet teljesen is kidolgozott Brassai „Okszerű vezér“ cz. jeles német nyelvtanában; s befejezi értekezését egy matematikai tervezettel. A számvetésre szintén van módszeres könyve Brassainak a számító Socrates, mely a fokozatosság és helyes rendezet mintája. Általában a most említett tankönyvekben szerzőnk lelkiismeretesen valósította meg elméletét; bennök minden lapon megtaláljuk a szoros következetességet, a soha nem botló igazságot, a tudás-vágyát mindig ingerlő fokozatosságot, s az észfejtő és világos rendezetet: a tankönyvírás oly erényeit, melyek így egy csoportban bármely nemzet tankönyv-írói közt előkelő helyet biztosítanak Brassainak. Szívünkben őhajtjuk, hogy ezt a becses értekezést minden tanár oly szorgalmasan olvassa, mint a hogy a francziák olvassák a „Discours de la Méthode“-ot, s hogy a harmadik és a mostanihoz hasonló díszes kiadásra ne egy negyed száz esztendő múlva kerüljön a sor, hanem mentől előbb.

Felméri Lajos.

Nemzeti állam és népoktatás cím alatt adta ki Szathmáry György miniszter tanácsos tanulmányait és országgyűlési beszédeinek töredékeit (Budapest 1892, Wodianer IV. + 261. l.) Nevezhetők e tanulmányokat bátran „*Szózat-sorozatnak*“ a nemzeti állam megszilárdítására, a magyar faj megizmosodására, a „nemzetnek ott lenni, a népmilliók körében való kiépítésére.“

A ki a közoktatásügyi miniszterium vaskos kötetének számtáblázatait megszólaltatva akarja látni és olvasni: vegye kezébe Szath-

máry kötetét, s nehezen fogja kezéből letenni addig, míg végig nem olvasta.

Az ügy-szeretet édes melege sugárzik ki a bevezetésül szolgáló beszédből, melyet szerző 1890-ben a IV-ik egyetemes tanítógyűlés megnyitásakor mondott, midőn kimutatta a népiskolának és a néptanítói kar működésének helyét hazánk viszonyai között. Míg az újabb kori nagy köztársaságok, minők az északamerikai nagy Unio vagy Franciaország, óriási áldozatokat hoznak a népoktatás ügyeinek, mert jól tudják, hogy az államformának a nép műveltségében van a legbiztosabb támasza: addig nálunk még az államformánál is magasabb érdek fűződik a népmilliók művelődéséhez: t. i. a nemzeti *fenmaradás* és állami lét. A néptanítók hadserege nálunk nem arravaló, mint a németeknél hogy egy *külső* hadjáratot végezzen, hanem arra, hogy a második honfoglalás *belső* hadjáratát diadalmasan végig küzdje. Ezt a nemes feladatot nagyban fokozza az, hogy *kis* nemzet s hozzá még *soknyelvű* nemzet vagyunk. Az egységes nemzet reconstruálásának munkáját nagyjában a népoktatás végzi, hiszen az államfentartó elemeket összeolvasztó kohó: a népiskola, s ennek a kohómestere: a néptanító. Ő mint a nemzeti intelligentiában élő és erősen lüktető eszméknek és érzelmeknek közlője, nemzeti szellemmel telíti meg az iskola légkörét, s adja meg a műveltségnek azt a coloritot, mely azt nemzeti műveltséggé teszi, és viszont e műveltség segítségével nemesíti meg a kezébe került emberanyagot azzal, hogy honpolgárrá, hazafivá neveli (18 l.) Logikusan jártak el tehát törvényhozóink, kik 1868-ban törvénybe ígatták „az oszthatatlan egységes magyar nemzet eszméjét,“ még *mielőtt* megalkották a népoktatás nagy törvényét.

Ily apostoli buzgalmű és magas szempontból kiinduló férfi szájából méltán keltett figyelmet az országgyűlésen mondott az a szó, hogy nálunk „az iskola nem csupán az iskolamesterek dolga; nem pusztán a didactica és paedagogia kérdése, hanem a társadalmi és *nemzeti politikának*, ha nem is egyetlen, de mindenesetre leghatályosabb, legbiztosabb eszköze.“ Ezért van nálunk az iskolának fajfentartó és nemzetizmosító ereje; tehát minden népoktatási alkotás nagy mértékben fokozza és emeli a nemzet ellenállási erejét; holott kellő iskolázás hiányában fajunk, a legalsó régiókban, nagy hajlandóságot tanúsít a más nyelvcsoportokba való beolvadásra.

Iskoláinkra, egész oktatásügyünkre, a helyes irányban indult közoktatásügyi politika következtében, rányomódott a m. állam jelleme, és ebben nyilvánul a nemzet realis ereje. Így pl. 16,000 népiskolánk közül (1886-ban) 49%-nak volt kizárólagos tannyelve a magyar; az iskolába járó tankötelesek 50¹/₂%-a magyar anyanyelvű; 23,000 néptanító közül a m. nyelvet 82¹/₂% birja; 72 tanító-képezde közül 78¹/₂% tisztán magyar tannyelvű. Középiskoláinknak 71¹/₂%-a magyar anyanyelvű és rendes tanárainak 93%-a magyar. A felsőbb taninté-

zetek közt 52 theol. seminárium növendékei közt magyar anyanyelvű 59%; a theol. tanárok közül 58%; 13 jogakadémiánk hallgatóságából 91% magyar anyanyelvű. E számok még kedvezőbbek egyetemienken. Az is bizonyos, hogy azóta (1836—1891) a most említett viszonyok és arányszámok sokkal kedvezőbb eredményeket mutatnak.

Nagyon szép haladást jeleznek ugyan ezek a számok 1867 óta; de még mindig nem elégségesen fejezik ki a nemzetnek műveltségi, vagyoni és politikai túlsúlyát. S a míg e viszonyok meg nem javulnak, érvényben marad Grünwald Bélának az a plastikus hasonlata, hogy „e nagy országhoz úgy illik ez a kis nemzet, mint egy törpére az óriás ruhája, a mely a végtagokon lig-lóg, mert a kis test nem képes betölteni a nagy ruhát.”

Igaz úgyszeretetet és alapos tanulmányt tanúsítanak azok a czikkek is, melyek az ország határőrvidékeinek (a felvidék, az erdélyi részek és Délmagyarország) társadalmi és közművelődési viszonyairól szólnak. Lelkesen sürgeti szerző e vidékeken a magyar faj és cultura térfoglalását, mert a sajátképi Magyarország 7—8 milliányi magyarságának csak 31·87%-a lakja a határmegyéket. Más szavakkal a magyar fajnak több, mint $\frac{2}{3}$ -a az ország közepét foglalja el, s körökörül a végébe csak egy töredék jut belőle. Míg legerősebb a határ *Kelet* felől, hol a határos négy megyében 60·66% a magyarság; legszegényebb délen, hol a határos két megye területén (403 □ kilométer területen) az 1,867,000 lakosnak csak 8·22%-a magyar ajku. *Nyugot* és *észak* felől az Ausztriával határos négy megyében 28·36% a magyarság; ellenben a Horvát-Szlavon országok felé eső négy megyében 56%-ra rug a magyar népesség száma.

Igen érdekes adatok a következők. Az egész ország tanköteleseinek csak 3·64%-át teszik azok, kik az állam népiskoláiban nevelkednek. Erdélyben a tanköteleseknek 33·94%-a magyar; s az összes iskolába járók (74% közt) 36·68%-ra megy a magyar gyermekek száma. Népiskoláink közt (Erdélyben) kizárólag magyar tannyelvű van 35·51%, német 7·94% és oláh (román) 53·68%. Az 1879: 18. t.-c.-nek, a magyar nyelvismeret tekintetében, a tanítóknak tekintélyes száma nem felel meg. Tudniillik az evangélikus (német) ajku tanítóknak csak 46%-a tudta vagy akarta elsajátítani a magyar nyelvet, ellenben az oláh ajku tanítóknak 60%-a sajátította el teljesen. Délmagyarország 1·3 millió lakost számláló 26 ezer kilométernyi területén a magyar állam mindössze 59 népiskolával és egy óvodával, azaz, az összes délvidéki népiskolák 5%-ával szerepel a közoktatás nagy mezején. — Az országnak több, mint 12 ezer községe közt, *hét száznál* többre megy az egyes hazai vagy idegen népfajokról elnevezett községek száma. A magyar népről el van nevezve 146, a német népről 170, a szláv népfajokról 213 és az oláh népről 91. Ezekből vesztett a német elem 81, a szláv elem vesztett 85 községet; ellenben nyert a magyar elem 35, s az

oláh 112 (!) községet; tehát *valamennyi közt az oláh a legerősebb.* Az erdélyi részek területén levő 30 szláv nevű község közül 25-ben ma is vagy kizárólag vagy túlnyomó többségben *oláh* nép lakik.

Hogy a *magyar* faj és állam minő lelkiismeretesen teljesíti e hazában oktatásügyi feladatát, tanúsítja az, hogy félszáznál többre megy azoknak az állami népiskoláknak a száma, melyek állami pénzből tartatnak fenn, de tannyelvük nem kizárólag magyar, hanem párhuzamosan, hol némettel, hol tóttal, hol még hazai nyelvekkel használtatik. Az állami segélyben részesülő, de nem magyar, vagy vegyes tannyelvű iskolák száma pedig százakra megy.

A közmívelődésileg érdekes adatoknak és a tanúságos és megmegszívlelésre méltó fejtegetéseknek kincses háza ez a könyv, melynek minden cikkéből erős hazafiság sugárzik ki, s komoly és alapos tanulmány látszik. Vajha mentől többen olvasnák s szereznének belőle inspirációt arra a *nemzeti államot* építő, alapvető munkára, mely szerzőnk szép szavaival élve azt jelenti, hogy ott lenn, a népmilliók tengerében a korallok munkáját végezzük, hogy a jövő Magyarország számára mentől több központot alkossunk; s hogy a népmilliók körében jól szervezett és hazafias szellemben vezetett népiskolákkal a jövő Magyarország számára minél nagyobb számban öntudatosan államhű polgárokat neveljünk.

(F. L.)

A magyar nemzetségek. Most szeptember 30-án járt le a magyar tud. akadémiának az a pályakérdése, mely a történelmi emlékeinkben a XIV. század második feléig előforduló nemzetségek (genusok) birtokviszonyaik, címereik s ezek koronkint való változásai történetének elmondását s oklevelek alapján összeállított leszármazási táblákon annak kimutatását kívánta, mely családok erednek ezekből a nemzetségekből. Jutalma a Péczely-alapból 1000 arany forint. De hát mi lehetett jutalma annak a hatalmas két kötetnek, mely (n8r. XIV, 327 és 463 lapon) körülbelül épen arra a határidőre Temesvárott *Wertner* Mór dr. tollából „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig“ czímmel jelent meg? *Szabó* Ferencz németeleméri plébános adta ki a „Történeti, nép- és földrajzi könyvtár“ 52. és 53. kötetéül, oly vállalatban, mely tartalmasságánál fogva mindinkább magára vonja ugyan az írók és olvasók figyelmét, de mely még aligha terjedt el annyira, hogy az áldozni tudó derék kiadó kellő tiszteletdíjban részesíthesse munkatársait.

Wertner munkája magában foglalja mindazt, a mit az akadémia pályatétele kíván. Szó sincs róla, hogy ne volnának jelentékeny hiányai és nem csekély hibái; ezek közül fel is sorolt már egy esomót nemzetségeink történetének egyik alapos kutatója, *Komáromy* András dr., és pedig épen a *Turulban*, melynek *Wertner* is egyik legszorgalmasabb czikkezője. *Wertner* azonban maga is tudta, hogy művének egyes lapjai nem sokáig maradnak széljegyzetek nélkül, hogy újabban előkerülő

okiratok bővítik, pótolják és magyarázzák az ő beszédét, sőt hogy éle-
sebb szem a már kiadottakban is találhat olyasmit, a mi az ő figyel-
mét elkerülte. Viszont azonban mindenesetre érdeme, hogy rendszerbe
foglalta a magyar nemzetségek tanát, megvilágosította számos család-
nak idáig ösmeretlen nemzetségét s helyreigazította több nemzetség
elferdített nevét.

Utal arra az eléggé ösmeretes, de nem kevésbé föltűnő körül-
ményre, hogy a „de genere“ elnevezés a XII. század közepéig épen
nem, a tatárjárás után a XIV. század közepéig ellenben igen gyakran
használatos. Ez a jelenség a birtokviszonyok természetével áll össze-
függésben. A tatárjárás körülbelül olyan bonyodalmakat teremtett a
birtokviszonyokban, mint később a török hódítás; s emiatt a neo-acqui-
stica commissio modernebb alakban csak azt cselekedte, mit amott az
utolsó Árpádoknak s az Anjouknak kellett tenniök a birtokrendezés
érdekében. Innen van, hogy IV. Béla óta „a de genere“ elnevezés min-
den, közös leszármazáson alapuló jogok és köteleességek érvényesítésé-
hez vezető epitheton és hogy soha sem használták kizárólag epitheton
ornansként. „De nagy óvatossággal kell eljárni a dologban, mert néha
nem-nemes jobbágyokat is „de genere“ megkülönböztetéssel illetnek az
oklevelek.

Ezeknek az okleveleknek a tanúskodása szerint legrégebb nem-
zetség az Ungé, melynek birtokviszonyait már szent László (1077—
1095.) korából említi egy 1361. évi oklevél. A krónikák, melyeket ok-
levelek is támogatnak, a Thonuzobától származtatott Tomaj-nemzetsé-
get tartják legrégebbnek. Szerzőnek ebből az észrevételéből is láthatjuk,
hogy ő nem csatlakozik ahhoz a nézethez, melyet „Magyarország gyö-
keres nemzetségei“-ben Horvát István védelmezett s melyet azután
szinte közhelylyé tett, hogy t. i. a de genere megjelenés egykorú a
magyaroknak Európában való megjelenésével.

Kimutatja, hogy a genusok nevei egyúttal hely- és személynevek
s hogy az előbbiekre többnyire az utóbbiaknak köszönik eredetöket; s
hogy a genus közönségesen abba a megyébe kell sorozni, a melyik-
ben leghosszabb időn át volt nagybirtokos. De hogy a nem és a nem-
zetség közt mindenkor éles határt von-e s nem zavarja-e össze egy-
szer-másszor a két fogalmat; a régi törzsintézmény maradványait nem
hanyagolja-e el tökéletesen az újabb keletű keresztény birtok- és csa-
ládrendszer kedvéért, azt az adatok ily roppant nagy tömegében bajos
egyszerre észrevenni. Épen így bővebb kritikára tarthat számot az a
kijelentése is, hogy idáig csupán 24 kétségtelen nemzetségi címert
ismerünk.

Azonban fogalmat adhat róla, mily óriási munkát végezett a
szerző, ha megemlítem, hogy összesen 285 nemzetséget sorolt fel és
pedig a hozzájuk tartozó 337 családdal s nem kevesebb, mint 3533
helységgel egyetemben. A különböző rokonsági fokozatokban egészen a

szórszálhasogatásig aprólékosnak és óvatosnak kellett lennie. A mi pedig a helységek et, régi s először nem itt vallott nézetem, hogy Magyarország Árpádkori politikai földrajzát csak a nemzetségek történetével párhuzamosan lehet megírni, mert a vármegyék fenntartásában a nemzetségek birtokarányának elhatározó befolyása volt; ha kitűnik, hogy egy-egy nemzetségnek az ország legkülönbözőbb részeiben néha 10 vagy több vármegyében is volt jószága és így befolyása a helyi kormányzatra, könnyebben felfoghatjuk, miért volt olyan erős az állameszme a hazafias föllendülés időszakában, az alkotmányosság külső formáinak fenntartása mellett miért teremthettek olyan erős középponti hatalmat királyaink s viszont miért bomlott meg tekintélyök egyszerre az ország legkülönbözőbb részeiben, ha csak egy-két hatalmas nemzetség mondta is föl az engedelmisséget.

Özönével kinálkoznak *Wertner* könyvében az eféle tanulságok, a nélkül, hogy maga a szerző bővebb fejtegetésekbe bocsátkoznék. Könyvét csak útmutatóul szánta azoknak, kik családtörténelmi kutatásokkal foglalkoznak s beérte azzal, hogy chronologiai rendbe szedje az egy-egy nemzetségre vonatkozó okíratos adatokat, lehetőleg teljesen felsorolja a nemzetségek legrégibb birtokait s hogy végül hiteles genealogiai táblázatokban nyújtson áttekintést és tájékoztat. Milyen anyagkészlettel teszi ezt, abból is kitűnik, hogy mindjárt az általa leírt első nemzetségnek, az Abáknak története egymaga, a legszárazabb összeállításban is teljes 44 lapra terjed.

Hibáit és fogyatkozásait nem keresve, egyszerűen örömről kell kifejeznünk, hogy *Wertner* ilyen hézagpótló könyvvel gyarapította tudományos irodalmunkat. S a mennyiben a genusokkal a mi hazánk történetén kívül tulajdonképen még csak a rómaiakéban találkozunk, azt mondhatjuk, hogy műve, ezeken a mi szűk határainkon túl is, minden genealogus teljes figyelmére méltó.

A könyv kiállítása szép; de a kiadó szíves lesz talán teljesíteni azt a kérésünket, hogy a jövő köteteken jelölje meg úgy az egyes kötetek, mint az egész vállalat megszerzésének módozatait. Most azt sem írhatjuk ide, ennek a műnek mi az ára; pedig igen örömet ajánljuk a munkát a bibliophilek pártfogásába.

(M—r.)

A magyar nyelvbeli olasz elemek (Gli elementi italiani nella lingua ungherese) cím alatt magyar és olasz nyelven érdekes és értékes dolgozat jelent meg *Kőrösi Sándor* fiúmei állami főgimnáziumi tanártól. Az idegenből átvett szavak egybeállítása nemcsak a nyelvtudományra, hanem a művelődéstörténetre nézve is nagyon fontos, mert minden átvett szó egy-egy művelődéstörténelmi adat. Rég letűnt már az a kor, a melyben hazafias büszkeséggel fennen hirdették, hogy a magyar nyelv „szűz nyelv“, a melyben semmi idegen hatásnak még csak a nyomát sem találhatni. Ezt az állítást ma már csak megmosolyogjuk, mert tudjuk, hogy ilyen „szűz nyelv“ nincsen és nem is lehet a föld kerek-

ségén. Nincs nép, a mely más néppel akár békességesen, akár ellenségesen ne érintkeznék s tőle kulturális és ezzel együtt nyelvbeli hatást el ne fogadna. Ma már nem restelljük, hogy nyelvünkben szép számmal honosodtak meg idegen szavak, mert átlátjuk, hogy ezek mind csak annak a tanúbizonyságai, hogy szomszédainkkal érintkezve sok mindent tanultunk tőlük. Nem tekintjük hazaárulásnak, ha valaki kideríti, hogy ezt vagy azt a szót bizony nem ázsiai hazájukból hozták magukkal őseink, hanem itt tanulták el egyik vagy másik szomszéd néptől. Tudjuk, hogy nyelvünkbe sok török, szláv, német, latin, olasz és (kevesebb) oláh elem férközött be, s a nyelvtudósok szorgalmasan foglalkoznak ezeknek a kiderítésével és a magyar nyelv eredeti szókincsétől való elkülönítésével, a mely munkájuk közben észre veszik, hogy a hatás kölcsönös volt, mert nemcsak mi vettünk át szavakat más népektől, hanem ők is mi tőlünk. Kőrösi Sándor is nagyon hasznos munkát végzett, midőn előbb a Magyar Nyelvőrben, most pedig ezen füzetben külön is összeállította azon szavakat, a melyeket az olasz nyelvből vettünk át. Bevezetésében szól az olaszokkal való érintkezéseinkről, a melyek a kereszténység behozatalával kezdődtek és az Anjouk s Mátyás király idejében voltak legsűrűbbek; továbbá azon művelődési hatásokról, a melyeket az olaszoktól vettünk. Azután betűrendben összeállít, rövid magyarázattal és utalva a Nyelvőrben megjelent részletesebb fejtegetéseire, 322 olaszból átvett szót, a melyek közül már elavult vagy csak egyes nyelvjárásokban dívik 89; talán valamely más nyelv útján jutott a magyarba, vagy egyébként kétséges, hogy olasz eredetű-e: 24. Végül, hogy kitüntesse, minő hatással volt az olasz nyelv a magyarra, fogalomkörök szerint csoportosítja az átvett szavakat; e fogalomkörök: a kereszténység, kereskedelem és ipar, művészetek, hajózás és vízi művek, hadi és állami élet, társadalmi élet, gyermekek nyelve, orvosi szak, állatok, testrészek stb. Ajánljuk a derék munkát az érdeklődők figyelmébe.

(Sz. G.)

Különfélék.

Adalék az Eötvös-irodalomhoz. A jeles költő és bölcselő atyjának, Eötvös Ignác bárónak életéből *Horvát István kiadatlan Mindennapja* harmadik kötetében érdekes mozzanatot örökít meg, *jogi doctoratusa ünnepének leírását*. Jellemző e leírás azért, mert egész pompájában mutatja be az akkori egyetemi szertartást, melynek csillogó fénye emelésére a királyi udvar és udvari főrend szívesen szövetkezett, hogy egymás erejét és tekintélyét a „miseria plebs contribuens“ előtt támogassa; így ez ünnepen is megjelent a király képviselőjében gróf *Széchenyi Ferencz*, a magyar nemzeti múzeum alapítója, mint kérdező pedig gróf *Cziráky Antal* helytartó tanácsos, a híres jogtudós és ké-

sőbbi nagynevű országbiró és *Somogyi Lipót*, táblai praelatus, érdemes győri püspök; nem különben a szigorló atyja, idősb *Eötvös Ignác* báró, ki mint helytartó-tanácsos, főispán és főpohárnok a családot fölemelte és a király iránt való nagy buzgóságával és nagy hűségével az udvarnál kedvessé tette. Jellemző azért, mert a mai nap divatos és hangzatos böles elvet, a *munka-felosztást* különös módon valósítja meg, a mikor a szigorló mágnás az áldozó maecenas képében lép fel, a maga dolgozata helyett valamely kiváló tudós könyvét nyomtatja ki és osztatja szét, mint a fiatal Eötvös Ignác Pray Györgynek, a nagyérdemű jezsuitának, ki bár tyroli katona-családból eredt, egyik legderekebb és legfáradhatatlanabb hazai történetíró, e munkássága révén pedig egyetemi könyvtárőr, nagyváradi kanonok és tormovai apát lett, jeles Sphragistikáját. Pray már nem élt ugyan, de mint volt hivatalos királyi történetírónak, kinek kézíratait maga *József nádor* vette meg, neve és emléke éppen bele illett a loyális társaságba. A kiket még Horvát István név szerint megemlíti: *Potyondy Ráfael*, remete szent Pál rendjebeli áldozár, az Ürményi-család házi papja és nevelője, kinek nevét a szűz szent Margit, IV. Béla király lánya tiszteletéről szóló munkája őrizte meg, derék, tiszteletre-méltó, de rendkívül vakbuzgó egyházi ember, *Vitkovics Mihály*, az érdemes és hazafias író és *Ferenczy János*, ki Horváttal és Vitkovicsesal eredetileg a *Triást* alkotta, az idő szerint az Aczél-fiuk nevelője, kitől nemcsak két barátja, de volt tanára, Schedius Lajos is sokat várt; mert Horváttal és vele együtt tervezte a régi magyar írók, költők, történészek, orvosok és jogtudósok sorozatos kiadását, a mi elmaradt; míg nem Ferenczy Jánost az élet harcza később leszorította az irodalom mezejéről, úgy hogy a Triásban is később *Szemere Pál* váltotta fel. Az ünnep, melyre nyomtatott meghívó készült, 1805, szeptember 8-án, délután 5 óraker folyt le. Horvát Mindennapja a következőleg mondja el:

„Szeptember 8. Ma tíz óraker hozzám küldötte Eötvös Ignác Báró, volt négy esztendőös oskolatársam saját inasát és ujra kéretett, hogy vállolnám magamra a' ki osztatni való könyvnyomtatványoknak kiosztásokat. Engedtem kérésének, és fölváloltam a' tulakodó sokaság miatt súlyos hivatalt. Négy óraker ígéretem szerént megjelentem a' Főiskola palotájában. Elérkezett Atyja társaságában maga az Ifjú Báró is olyan drága öltözetben, hogy a ruhának világos kék posztója alig látszott ki az arany rojtok és paszomántoktól. Az övvel szorítottatott dolmányra Palástul vala vetve a fényességekkel szemet elijesztő pompás mente. Kalpag földte a tudós homlokot. Iszonyú nagy számú népséget és igen sok főrendeket összegyűjtött nem a' Báró tudományi próbája, hanem Pray Apátnak *Sphragistikája*, mellyből 200 nyomtatványokat osztatott ki saját munkája helett ezen ifjú Polgár. Ötödfél óraker megjelent a király képviselője, (kinek pártfogása alatt tétetett a' tudományi próba) Gróf Szétsényi Ferencz olly pompával, a' milyennel ment vala be Nápoly

városába, midőn Magyarországi követséget viselt. Az ajtóban várta őket Muzsikai zöngések között az egész Tanitói kar, az ifjú Báró és ennek édes Atyja. Fölvezették ezek a halhatatlan érdemű Férfiak, és a' számára emeltetett magosabb helig késérték. Oldalról függött bársony menyezet alatt Ferentz Tsászárnak füstetett képe, melyet egészen magyar paszománttal ékesült vörös bársony környékezett minden részei felől. Megjegyzésre méltó: hogy Ferentz Tsászár képét egész Pesten és Budán sehol sem találhatták mindaddig, még majdnem az utolsó szempillantásokkor Tiszt. Potyondy Rafaelünk a keresőket ezen képek Birtokosához, Androsch József Német Szabónkhoz nem útasította. Nevetünk és örültünk mi ezen Virág Benedekkel. — Dehogyan vissza térjek a' kezdetem beszédhez; mihelelt leült a' képviselő, azonnal az Ifjú a' Tsászárhoz szóló köszönő beszédét elmondotta Ennek végével fölkelte Gróf Cziráky Antal, ki őtet a' Magyar Törvényből tartatta, és velős beszédet tartván megnevezte a' fejteni való kérdést. A' Báró felelni kezdett, én pedig a' könyv osztogatáshoz fogtam. Ferentz és Vitkovitsomról csaknem legelőször gondolkodtam. Mivel a' főrendektől a' könyvet elnem huzhattam, adtam igen is számukra: azonban mindenkor leginkább olyan Ifiaknak iparkodtam a' nyomtatványokat kiosztani, kik dolgos tagai édes Hazájoknak. A' gyülevész oktondi Barátok és Serviták közül ugyan egynek sem kedveskedtem, mert sajnáltam a' hasznos munkát molyoknak áldozni. Még Potyondynak sem nyújtottam, mivel az imádság irásnak a' pötsétekkel semmi köze sinsen. Midőn a' Báró Magyar Törvényünkben elegendőképen megfelelt, a' Papi törvényből tartatta őtet Főtiszt. Somogyi Leopold, a' Királyi Táblának prelatusa, ki hasonló képen előbb egy szörnyűen magasztaló beszédet tartott vala hozzá, mellynek elmondásáért mindenektől ditsértetett. Jól el is tudta valóban árulni portékáját. Ennek sem felelt alább való módon az Ifjú Báró, noha nehéz volt utána fölfogni 's elmondani rendetlen, és hoszszú ellevetéseit. Vége lett ezen felelet után a' vetekedésnek. Gróf Szétsényi igen gyönyörű beszéd által adta vala elő hazafiai kötelelességeit végbeszédében, és által adta az Ifjunak Ferentz Tsászár ajándékát, melly egy drága gyűrűből állott. Mindig féltem, hogy rossz hazafi leszen ezen oskolatársomból: most már igen igen is tartok attól, hogy talán ez a' fényes Gyűrű minden szeme világát elszedi, és Austria védőjévé tsinálja. — Vajha be ne teljesednék félelmem."

Biz az beteljesedett. Mert b. Eötvös Ignác az udvari főrend egyik legelőkelőbb tagja lett, mint ilyen főispán és tárnok-mester. Ennek aristokratikus szelleme és befolyása daczára, az atavismus ellenére, lett jeles költőnk és bölcselőnk az igazi demokratia és liberalismus vezérbajnoka, miben nevelőjének, Pruzsinszky Józsefnek volt nagy érdeme.

(Sz. K.)

Rokon kifejezések egybeolvadása az analogia útján. Varónál, Plautusnál, Terentiusnál, Lucretiusnál, Cicerónál, továbbá Fronto-

nál, Gelliusnál, Justinusnál olvashatók olyféle kifejezések, mint „*facultas agrorum condonandi*“, „*principium generandi animalium*.“ Ezeket olyan gerundivumos kifejezéseknek szokták magyarázni, melyekben a jó hangzatra való törekvés folytán marad el a gerundivumnak a maga főnévvel való egyezése, tehát az említett két példában *condonandi* e h. *condonandum*, *generandi* e h. *generandum*. Mivel ez a *constructio* különösen az első és második *declinatio*hoz tartozó főneveknél (mint *agrorum*) fordul elő, és a mellékevek nagy része is az első és második *declinatio*hoz tartozik, megengedjük, hogy az illető *constructió*k keletkezésénél része volt az euphoniára való törekvésnek is annyiban, hogy kerültetett a főnév és melléknév két — *orum* vagy — *arum* (pl. *agrorum condonandum*) végzetének összehangzása. De ez a nyelvi tényeknek csak *negativ* magyarázata, mert csak azt magyarázza, hogy miért nincs ez vagy az úgy, a hogy a megszokott kifejezési mód szerint lenni kellene, tehát — a példára térve — miért *nem* *agrorum condonandum*. Arra nézve azonban nem ad *positiv* felvilágosítást az euphonia szerint való magyarázat, hogy miért szól ez vagy az a *constructio* épen úgy és nem másként, tehát — ismét a példára térve vissza — miért *épen* *agrorum condonandi*? A *positiv* magyarázatot csakis a rokon *constructió*k analogikus egybeolvadásában találhatjuk meg, melyről Ziemer „*Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax*“ (Colberg, Post, 1883.) című könyvének egyik részében (III. Die Kombinations- oder Reihen-Ausgleichung) érdekesen értekezik. Azaz, az említett kifejezések se nem gerundivumos, se nem gerundiumos kifejezések, hanem ennek a kettőnek analogikus egybeolvadásai, tehát a „*facultas agrorum condonandi*“ keletkezett ebből a gerundivumos kifejezésből: *facultas agrorum condonandum* és ebből a gerundiumos kifejezésből: *facultas agros condonandi*; és a „*principium generandi animalium*“ ebből a gerundivumos *constructió*ból: *principium generandum animalium* és ebből a gerundiumos *constructió*ból: *principium generandi animalia*.

(P. V.)

Reper t o r i u m.

a) Könyvek, füzetek.

Chorenei Mózes: Nagy Örményország története. Ford. és magyarázó jegyz. ellátta Szongott Kristóf. Szamosújvárt, 1892. n 8° 298 l.

Erődi Béla: A Balkán félszigeti népek költészetéből Budapest, 1892. 16° 142 l. (Olcso könyvtár.)

Évkönyv. A békésvármegyei régészeti és mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve. 1891—92. Összeállította dr. Karácsonyi János főtitkár. Gyulán, 1892. 8° 157 l.

- Gööz József dr.*: Paedagogiai értekezések. Bpest, 1880. 8° 112 l.
- Greksa Kázmér*: A Zrínyiász és viszonya Tasso, Vergilius, Homeros és Istvánffyhoz. Eger, 1892. 8° 158 l.
- Gyulai Pál*: Gr. Széchenyi István mint író. Bpest, 1892. 8° 48 l. (Olcsó könyvtár.)
- Herodotos* történeti könyvei. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Geréb József*. Bpest, 1892. 8° XXIV, 372 l.
- Homeros* Odysseiája az eredeti vermértékben. Ford. *Kempf József*. Bpest, 1892. 8° (Megjelent 1—28 lapig.)
- Kemény Lajos ifj.*: Kassa város régi számadáskönyvei 1431—1532. Kassa, 1892. n. 8° 157 l.
- Lázár Gyula dr.*: Angolország történelme. A legrégebb időktől az új korig. Második kötet. Temesvár, 1892. n. 8° 588 l.
- Neményi Imre*: Apáczai Csere János mint paedagogus. Budapest, 1893. n. 8° 71 l.
- Szádeczky Lajos*: Szerémi György élete és emlékezete. Budapest, 1892. 8° 82 l. (Történettudományi Értekezések XV köt. 7 p.)
- — Szerémi emlékirata kiadásának hiányai. Budapest, 1892. 8° 47 l. (Történettud. Értekezések XV k. 8 sz.)
- Szinnyei József*: Magyar Írók Élete és Munkái. 15-ik füzet. II köt. 6 füz. (Déry-Dogariu) Bpest, 1892. n. 8° 801—960 l.
- Thim József dr.*: A szerbek története a legrégebb kortól 1818-ig. N.-Beckerek, 1892. n. 8° X, 159, 179, 116 l.

b) Folyóiratok.

Akadémiai Értesítő. Október (10 füz.) A m. tud. Akadémia pályakérdései. I. A szombati kör és a m. tud. Akadémia 1849—50. Az újabb finn nyelvészetről — Ovidius szerelmei. Szerémi György élete és emlékirata. Nagy Lajos viszonya Gioaninodi Guccio francia trónkövetelőhöz.

Athenaeum. Szeptember (3 sz.) Lyka Károly: A modern művészet bölcsellete. Meltz Oszkár: A magyar parlament reformja. Beljak B. P.: Mozgás és érzés. Bánóczy József: Apáczai Cseri János. Várnai Sándor: Az utolsó nádor és kora.

Budapesti Szemle. Szeptember. Heinrich Gusztáv: Körner Zrínyi drámája. A katolikus clerus sérelmei 1848. előtt és után. Haraszi Gyula: Bevezetés a francia tragédia történetéhez. I. G.: Néhány könyv Shakespeare-ről. Október: Angyal Dávid: II. Rákóczy György. A kath. klerus sérelmei 1848. előtt. Nagyszigethi K.: A Magyar Nyelvtörténeti Szótár. Zigány Árpád: Torquato Tasso új kiadása.

Egyetemes Philologiai Közöny. VI—VII füzet. Csaplár Benedek: Szabó István. Vári Rezső: Szövegjavítások kilikiai Oppianushoz. Hegedüs István: Persins. (Befej. közl.) Lázár Béla: Illei János. Kont Ignác: Az 1886—91. Franciaországban megj. philologiai munkák ism. Hellebrandt Árpád: A magyar philologiai irodalom 1881-ben.

Magyar Nyelvőr. X. füzet. Nagyszigethi Kálmán: Eb ura fakó. Kicska Emil: Hangsúly és szórend. Szarvas Gábor: Elkeresztelések. Albert János: A magyar nyelv a gyermekpólyában. Balassa József: A magyar helyesírás szabályai. Szinnyei József: A Tájszótár helytelenségei. Belányi Tivadar. Szarvas Gábor: Héhő. Kőrösi Sándor: A helyesírás kérdéséhez. Legányi Gyula: Fölültetés. Arany László: Sajtóhiba. Kérdések és feleletek. Népnyelvhatyományok. Donáth Imre: Válasz Szabó Samu bírálatára.

Petőfi-Muzeum. 4. szám. Ferenczi Zoltán: „Az utolsó alamizsna.“ Petőfi költeményei egykorú német fordításokban. Petőfi hírlapi cikkei 1848-ból. IV. (Befejező közl.) Adatok Petőfi követjelöltségéhez. (XV.) Egykorú megjegyzések Petőfi műveiről 1848-ban. A kortársak bírálatai Petőfi műveiről. (XVIII.) Vonatkozások Petőfőre. Vegyesek.

Századok. Október. (VIII. füz.) Berzeviczy Edmund. A csatári és szedi-kerti Hoffmanok. Meltzl Oszkár: Az erdélyi szászok ipara és kereskedelme a XIV. és XV. században. I. közl. Thúry József: Pecsevi viszonya a magyar történetíráshoz. IV. közl. Történeti irodalom. Tárca.

Összeállította: GYALUI FARKAS.